

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 8 (2021/Kış), ss. 85-128.

Geliş Tarihi: 9 Kasım 2020

Kabul Tarihi: 25 Ocak 2021

Araştırma Makalesi/Research Article

İZMİR'İN SALGIN HASTALIKLAR TARİHİNE BİR KATKI: AVRUPALI HEKİMLERİN GÖZÜYLE 1865 KOLERA SALGINI

Özgür YILMAZ*

Öz

Salgın hastalıklar Doğu-Batı yönünde bir köprü konumunda olan Osmanlı coğrafyasında her dönem önemli bir tahribat yapmıştır. 19. yüzyılda vebanın yerini alarak küresel bir tehdit halini alan kolera Osmanlı topraklarında kolera ilk defa 1822 senesinde görülmüştür. Gerek büyük salgınlar gerekse de ara salgınlar halinde Osmanlı topraklarından eksik olmayan kolera bu yüzyılda, deniz ve kara ticaret yollarının kesişme noktasında bulunan Osmanlı ülkesinde de büyük çaplı zayiata sebep olmuştur. Bu süreçte koleranın en çok kurban aldığı şehirler ulaşım ağının merkezinde yer alan liman şehirleri olmuştur. Bu çerçevede İzmir, başkenti Akdeniz'deki diğer limanlara bağlayan önemli bir liman olarak kolera salgınlarına maruz kalmıştır. İzmir'de ilk defa 1831'de görülen kolera bu yüzyıl içinde 1848, 1854 ve 1865, 1871-1872, 1890-1896 yıllarında da yeniden şehirde etkili olmuştur. Bu çalışma, kaynaklarda hakkında çok fazla bir bilgi bulunmayan 1865 kolera salgınına, salgın döneminde İzmir'de görev yapan hekimlerin salgın hakkındaki araştırmaları üzerinden incelemeye ve salgının şehre olan etkisine ve salgınla mücadelede yapılan çalışmalara odaklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: 19. Yüzyıl, Salgın Hastalıklar, 1865 Kolera Salgını, İzmir, Yardımlar.

---

* Doç. Dr., Samsun Üniversitesi, (ozgur.yilmaz@samsun.edu.tr). ORCID ID: 0000-0002-1970-2315.

A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF EPIDEMIC DISEASES IN IZMIR: THE CHOLERA OUTBREAK OF 1865 THROUGH THE EYES OF EUROPEAN PHYSICIANS

Abstract

Epidemics have caused significant damage in the Ottoman geography, which is a bridge in the direction of East-West. Cholera, which became a global threat by replacing the plague in the 19th century, was first seen in 1822 in the Ottoman lands. Cholera, which was not missing from the Ottoman lands in the form of major epidemics and intermediate epidemics, also caused large-scale losses in the Ottoman country, which was at the intersection of sea and land trade routes in this century. In this process, the cities where cholera were sacrificed the most were the port cities at the centre of the transportation network. In this context, İzmir, an important port of the Mediterranean, has been exposed to cholera epidemics Cholera, which was first seen in İzmir in 1831, was effective again in the city in 1848, 1854 and 1865, 1871-1872, 1890-1896 in this century. This study will focus on examining the 1865 cholera epidemic, for which there is not much information in the sources, through the researches of the physicians who worked in İzmir during the epidemic period, and the impact of the epidemic on the city and the activities carried out in combating the epidemic.

Keywords: 19th Century, Epidemic Diseases, Cholera Outbreak of 1865, İzmir, Aids.

Giriş

Tarih boyunca insanoğlunun doğal çevreye müdahalesi ve değişen yaşam koşulları daha evvel bilinmeyen yeni ve yıkıcı pek çok yeni hastalığın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu şekilde insanlık kadar eski olan ve hastalıkların kaynağını teşkil eden mikroplar özellikle yerleşik yaşama geçiş ve tarım kültürünün gelişmesi ile farklılaşan ortamlarda daha fazla etkin bir hal almışlardır. Böylece doğal ortamın değişmesi diğer canlıların da yaşam doğal ortamlarına müdahale anlamına geldiğinden aynı ortamda yaşayan fareler, keneler ve sivrisinekler bu kez kitlesel ölümlere neden olan veba ve sıtma gibi

hastalıkların da kaynağını teşkil etmeye başladı.¹ Daha da kötüsü ise bu şekilde yerel herhangi bir etken ile ortaya çıkan endemik bir hastalığın kendisine yeni ortamlar bulabilmesiydi. Bazı bölgelerde hayat tarzlarının sebep olduğu sağlıklı ortamlar, çevre dengesinin bozulması, kıtlıklar, doğal afetler ve daha birçok sebep sonucunda hastalıklar salgın karakterinde ortaya çıkmış ve tedavi usulleri bulununcaya kadar toplu ölüm hadiselerine yol açarak insanlık tarihinde önemli bir rol oynamışlardır.²

Bazı bölgelerde hastalıkların ortaya çıkmasında yani yerel (endemik) bir hastalık türü olarak görülmelerinde dini bayramlar, törenler, ölümlerin yıkanması, kışla, hastane ve ibadethaneler gibi insanların toplu olarak kullandıkları mekânlar, aile üyelerinin hastalara bakmaları, aynı kaptan yeme veya su içmeleri, hastalıktan ölen kişinin eşyalarının kullanılması, hasta ve komşu ziyaretleri, çöpler, lağım ve açıkta olan kirli sular gibi durumlar etkili olmuştur.³ Bunun yanında, yerel bir hastalığın salgın haline gelmelerinde ise en başta bölgelerarası bağlantıların etkili olduğu söylenebilir. Ticaret, seyahat ve göç farkında olmadan salgınları dünyanın her tarafına yaymış ve ölüm oranlarının da büyük rakamlara ulaşmasına neden olmuştur.⁴ Elbette savaş dönemleri de salgınların hızla etkilerini gösterdiği dönemler olmuştur. Bilhassa sömürgecilik döneminde gördüğümüz askeri yayılma faaliyetleri bölgesel hastalıkların kıtalar arası yayılma yapmasına neden olmuştur.⁵

Toplumların doğu-batı yönünde olan hareketlerinin görüldüğü bir coğrafyada yerleşik olan Osmanlı Devleti de her zaman salgınlara maruz kalmıştır. Şüphesiz bu salgınların en etkili olanı yüzyıllardan beri insanoğlunun en büyük düşmanı olan veba salgınları veya genel olarak veba olduğu zannedilen diğer hastalıklardı. Genel olarak bakıldığında veba 17. yüzyılın sonlarından itibaren, Batı Avrupa için bir sorun olmaktan çıkmaya başlamıştır. 1718 yılından sonra da Kuzey ve Orta Avrupa'da veba salgınları görülmemeye başlanmıştır. Ancak hastalık Osmanlı topraklarında; Balkanlar, Anadolu ve

¹ Andrew Nikiforuk, *Maşherin Dördüncü Atlısı, Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, Çev. Selahattin Erkanlı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 28-32.

² Orhan Kılıç, *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar*, Elazığ, 2004, s. 11.

³ Abdülkadir Gül, "XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 41(2009), s. 241.

⁴ Nükhet Varlık, *Disease and Empire: A History of Plague Epidemics in the Early Modern Ottoman Empire (1453-1600)*, Doktora Tezi, The University of Chicago, Chicago, 2008, s. 14; Bu çalışmanın Türkesi için bkz. Nükhet Varlık, *Akdeniz Dünyasında ve Osmanlılarda Veba, 1347-1600*, Çev. Hazal Yalın, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2017.

⁵ William Hardy McNeill, *Plaques and Peoples*, Anchor Press, New York, 1976, s. 39-45.

Arap Ortadoğusu'nda görülmeye devam etmiştir. Veba, ticaret yollarının etkisiyle Uzak Doğu'dan Orta Asya'ya, Mezopotamya ve Yakın Doğu'ya, buralardan da İskenderiye, İzmir, İstanbul'a; Rusya üzerinden de Avrupa ve Afrika'ya ulaşmıştır. Salgınlar için bir köprü vazifesi gören Osmanlı topraklarında veba önemli yıkımlar yapmıştır.⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nda veba salgınlarından en çok etkilenen Osmanlı ulaşım sistemi içindeki merkezi konumu dolayısıyla İstanbul'du ve bu itibarla da şehir aynı zamanda vebanın yayılmasındaki aktarma noktalarından biriydi.⁷ Sadece Osmanlı idaresinde İstanbul'da 1836'ya kadar her dönem görülen veba yüzbinlerce can kaybına neden olmuştu. İstanbul örneğinde olduğu gibi salgınların etkileri açısından imparatorluğun en şanssız kentleri, özellikle İzmir gibi limanlar ve Halep gibi kervanların bağlantı noktaları olan kentlerdi. Anadolu'dan gelen ticaret yollarını Akdeniz'e bağlayan bir liman olan İzmir de tarih boyunca veba salgınlarından oldukça mustarip olmuştu. Şehre vebayı genellikle Osmanlı-İran sınır bölgesini aşan kervanlar taşımaktaydı. Bu çerçevede 18. yüzyıldaki veba salgınlarının bulaşma yollarını ortaya koyan Panzac, 1765 salgını dışındaki salgınların tümünün Anadolu içlerinden İzmir'e sirayet ettiğini tespit etmiştir.⁸ Bu konumu nedeniyle İzmir, veba salgınlarında genel ortalamanın üzerinde kayıplarla karşılaşmış, 18. yüzyılın yarından fazlasında veba salgınlarının pençesinde kıvrılmıştır. Bu yüzyıl içinde 54 yılını vebayla mücadele ile geçiren İzmir'de sekizi şiddetli, beşi daha şiddetli salgın dönemleri yaşamıştır.⁹

18. yüzyılda İzmir'de görülen salgınlar içinde en şiddetli olanı 1757 ile 1772 yılları arasında olmuş, veba şehri bir "*kefen gibi sarmış*" ve nüfusun % 15 veya 20'sini yok etmiştir. 1791, 1792 ve 1793 yıllarında da İzmir'de büyük veba salgınları yaşandığı, bu yüzden hastanelerin dolduğu ve limandaki gemilerin boşaltılarak hastaların buralara yatırıldığı kaydedilmiştir.¹⁰ 19. yüzyılda da İzmir'de görülmeye devam eden veba, 1809, 1812-1816, 1826 ve 1837 tarihlerinde

⁶ Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, TTK, Ankara, 2005, s. 21.

⁷ Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, C. II, Çev. Süphan Andıç, ed. H. İncalcık-D. Quataert, Eren Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 571.

⁸ Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, Çev. Serap Yılmaz, Tarih Vakfı yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 60.

⁹ Panzac, *a.g.e.*, ss. 14-15.

¹⁰ Özdemir, *a.g.e.*, s. 29.

de tekrar etmiş ve şehir sakinlerinden binlerce can almıştır.¹¹ Bundan dolayı Osmanlı İmparatorluğu'nda İstanbul'un dışında, 1840'ta karantina teşkilatının kurulduğu limanlar içinde İzmir de yer almıştır ve karantina şehri deniz yolu ile gelecek salgın hastalıklardan korumaya hizmet etmiştir.¹² Ne var ki 19. yüzyılda büyük oranda etkisini yitiren veba 1900'de bile İzmir'de görülmüş; ancak oldukça hafif bir şekilde hissedilmişti.¹³ Elbette bunda 1840'lı yıllardan itibaren karantina sisteminin tüm ülkeye yayılması, kordon ve dezenfeksiyon uygulamaları, mezarlıkların şehir dışına çıkarılması gibi halk sağlığını koruyucu uygulamalar; yurtdışından yabancı uzman getirilmesi ve yetişmiş sağlık personelinin artırılması gibi uygulamalar ve sağlıkta kurumsal modernleşme çabaları sayesinde imparatorluğun sonuna kadar görülmeye devam eden veba salgınlarının etkisini oldukça sınırlandırmıştır.¹⁴ Osmanlı coğrafyasında 19. yüzyılın sonlarına kadar yerel ölçekte zaman zaman görülmeye devam eden vebanın yerini ise "19. yüzyılın vebası" olarak nitelendirilebilecek olan kolera almıştır. Her ne kadar koleranın Osmanlı ülkesinde neden olduğu ölümler veba ile mukayese edildiğinde¹⁵ daha az olsa da hızla yayılması ve daha öldürücü olması nedeniyle kolera bu yüzyıla damgasını vurmuş ve büyük bir korku yaratmıştır.

Kaynağı Hindistan'da Ganj ile Brahmaputra nehirleri arasındaki arazi olan kolera 1817'ye kadar yerel bir özellik göstermiş; ancak bu tarihten sonra hızla Hindistan dışına yayılmış ve Asya, Afrika, Avrupa ve Amerika'da etkili olarak bu yüzyıl içinde birkaç büyük pandemi yapmıştır.¹⁶ Hindistan'da etkisini arttıran hastalığın 1817'den sonra ülke dışına yayan güç ise İngiliz sömürge siyasetiydi. Hindistan'a yerleşmeye çalışan İngilizler, neden oldukları demografik hareketlilik ile hastalığın ülke dışına yayılmasına neden olmuş ve bu nedenle kolera bir taraftan karayolu ile Hindistan'ın kuzeyine, diğer taraftan

---

¹¹ Sabri Yetkin, "İzmir'de Veba Salgını (Mayıs Ağustos 1900)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1(1993), s. 372.

¹² Pelin Böke, "İzmir Karantina Teşkilatının Kuruluşu ve Faaliyetleri (1840-1900)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 8 (2009), s. 140-142.

¹³ Mesut Ayar, "1900 İzmir ve 1901 İstanbul Salgınları Bağlamında Vebanın XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Devam Eden Etkisi", *History Studies*, 3(2010), ss. 175-188.

¹⁴ Mesut Ayar-Yunus kılıç, "Osmanlı'da Vebanın Sona Erişine Dair Bir Değerlendirme", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17 (2017), s. 168.

¹⁵ Burada Panzac'ın İstanbul, Selanik, İzmir Halep, İskenderiye ve Kahire örneğinde vebadan kaynaklı ölüm oranlarına ilişkin tahminleri en iyi göstergelerden biridir. İzmir örneğinde bakıldığında ise vebanın 1709'dan 1837'ye kadar olan süreçte tespit edilen on salgının her birinde ortalama 5 ila 20 bin arasında bir kayba neden olduğu görülebilir. Koleradan kaynaklı ölümler ile mukayese edildiğinde bu rakamların oldukça düşük olduğu görülür. Bk. Panzac, *a.g.e.*, s. 183.

¹⁶ Asa Briggs, "Cholera and Society in the Nineteenth Century", *Past & Present*, 19(1961), s. 76.

da deniz yolu ile Seylan ve Güneydoğu Asya'ya; Çin'e ve Japonya'ya kadar ulaşmıştır.¹⁷ Batıya doğu olan yolculuğunda ise kolera Hindistan'ın kuzeyi, Afganistan, İran, Orta Asya üzerinden Rusya'ya ulaşan karayolu; Umman Denizi ve Basra Körfezi'nden geçerek Bağdat'a ulaşan deniz ve karayolu ile Hindistan'dan Kızıldeniz boyunca Mısır ve Akdeniz üzerinden Avrupa'ya ulaşan deniz yolu olmak üzere üç ana yol takip etmiştir.¹⁸ Burada da görüldüğü gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları, koleranın batıya ulaşmak üzere takip ettiği yolların ikisi üzerinde bulunmaktaydı. Bundan dolayı 19. yüzyıldaki pandemi dönemlerinde, yani Pollitzer'in belirlediği 1817-1823, 1829-1851, 1852-1859, 1863-1879, 1881-1896 ve 1899-1923 tarihleri arasında¹⁹ kolera Osmanlı ülkesine uğramayı da ihmal etmedi. Zira 19. yüzyılda ulaşım imkânlarındaki gelişmeler, yani buharlı gemilerin ortaya çıkışı ve Süveyş Kanalı'nın hizmete girmesi gibi kitlesel hareketliliği hızlandıran unsurlar salgın hastalıkların çok daha hızlı bir şekilde yayılmasına da hizmet etmeye başlamıştı.²⁰ Bu bağlamda Akdeniz'de Osmanlı ticaret ve ulaşım ağında önemli bir mevkide yer alan İzmir kolera salgınlarının her zaman uğrak yeri olmuştur.

Yukarıda da işaret edildiği gibi, kolera Osmanlı topraklarına ilk pandemi döneminde (1817-1823) 1821-1822'de sirayet etmişti. İran üzerinden Osmanlı ülkesine giriş yapan kolera salgını sadece Bağdat'ta 25 gün içinde 4,800 kişinin ölümüne yol açtı. Buradan kervan yollarını takip eden kolera Mardin, Musul, Diyarbakır, Urfa, Antep ve Halep'e ulaştı.²¹ Kolera bir yıl sonra İskenderiye'de ve Antakya'da de kendisini gösterse de ²² kayıtlarda koleranın bu pandemi döneminde İzmir'de görüldüğüne dair bir bilgi yoktur. Hastalık İzmir'de ikinci pandemi döneminde 1831 yılında ilk defa görülmüş ve 1848, 1854 yıllarında da şehirde tekrar görülmüştür. Bu çalışma İzmir'de görülen dördüncü kolera

¹⁷ McNeill, *a.g.e.*, s. 231.

¹⁸ Gülden Sarıyıldız, *Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)*, TTK, Ankara, 1996, s. 1; Mesut Ayar, *Osmanlı Devleti'nde Kolera: İstanbul Örneği (1892-1895)*, İstanbul: Kitabevi, 2007, s. 7.

¹⁹ Robert Pollitzer, "Cholera Studies", *Bulletin of the World Health Organization*, X/3 (1954), ss. 421-461.

²⁰ Sinan Kunalp, "Osmanlı Yönetimindeki (1831-1911) Hicaz'da Hac ve Kolera", (Çev. Münir Atalar), *OTAM*, 7 (1996), s. 499.

²¹ İbrahim Yılmazçelik, "The Natural Catastrophes Between 18th And 19th Centuries in the Ottoman Empire in Anatolia", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 4 (2018), s. 26.

²² Nottidge Charles Macnamara, *A History of Asiatic Cholera*, Macmillan, London, 1876, s. 77-83; Orhan Koloğlu, "XIX. Yüzyılda Hac Yoluyla Koleranın Yayılması ve Hanikin Karantina Doktorunun Anıları", *III. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, TTK, Ankara, 1999, s. 61-67; Ayar, *a.g.e.*, s. 22-23; Gülden Sarıyıldız, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolera Salgını", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri Bildiriler (22-23 Mayıs 2000)*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2002, ss.309-318.

salgınını, salgın döneminde İzmir'de bulunan hekimlerin vermiş olduğu bilgiler çerçevesinde salgının ortaya çıkışı, ilerleyişi, salgınla mücadelede İzmir'de yapılan çalışmalar ve salgının etkileri bağlamında incelemeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda öncelikle çalışmanın kaynaklarına, İzmir'in sıhhi coğrafyasına ve İzmir'de görülen ilk salgınlar hakkında bilgi vermek gerekmektedir.

Salgın hastalıkların etkilerini belirli bir bölge özelinde inceleyebilmek döneme ilişkin kaynakların çeşitliliğine bağlıdır. Bu bağlamda, kolera salgınlarının Osmanlı topraklarındaki ilk dönemlerine ilişkin bilgiler çok ayrıntılı değildir. Osmanlı ülkesinde koleranın etkisine dair en iyi bilinenler sınırlı kaynaklar üzerinden başkent İstanbul'da yaşananlar ile ilgilidir. Ancak ilerleyen dönemlerde kamu sağlığını korumaya yönelik kurumsallaşma, istihdam edilen hekimler ve faaliyetleri ekseninde İstanbul ve taşrada etkili olan diğer salgınlar hakkındaki kaynaklar belirgin bir şekilde çeşitlenmiştir. Bu çerçevede, kolera ile mücadelenin en önemli aktörleri olan ve Osmanlı Devleti'nde bulunan yabancı hekimlerin incelemeleri oldukça önemlidir. Hekimlerin henüz nedeni tam olarak çözülmeyen koleranın ortaya çıkışı ve etkileri üzerindeki incelemeleri üzerinden bazı şehirlerin salgın hastalıklar tarihine dair önemli ayrıntılar elde edilebilmektedir. Bu bağlamda, imparatorluğun en önemli liman şehirlerinden biri olan İzmir'in sağlık tarihinin salgın hastalıklar kısmını ve özellikle de "İzmir'in kolera ile mücadelesi"ni bu kaynaklar üzerinden incelemek mümkündür. Öyle ki İzmir'de ortaya çıkan kolera salgınları ve etkileri başkent İstanbul'da da olduğu gibi²³ yabancı hekimler için ayrı bir araştırma konusu haline gelmiştir. Bu çerçevede İzmir'de 1848 kolera salgınına inceleyen Dr. Burguières'nin²⁴ çalışmasının ayrı bir önemi vardır. Bu inceleme, İstanbul örneğinde görüldüğü üzere ayrıntılı çalışmaların yapıldığı 1848 salgını hakkında İzmir'de kolerayı inceleyen ilk çalışmadır ve bu ayrıntıları itibarı ile Dr. Chasseaud'nun çalışması için örnek teşkil etmiştir. Dr. Burguières'nin incelemesi ile başlayan bu çalışmaların 1865 salgını için Dr.

---

²³ İstanbul'da 1848 salgınına konu alan incelemeler için bk. Dr. Rigler, "Épidémie du Choléra Morbus à Constantinople en 1847 et 1848", *Gazette Medicale de Constantinople*, Janvier 1850, ss. 22-31; Février 1850, ss.1-11; Mars 1850, ss. 5-16; Mai 1850, ss.1-14; Juin 1850, ss. 1-7; Juillet 1850, ss. 1-12; Jules Auguste Edouard Monneret, *Lettre sur le Choléra-Morbus en Orient et dans le nord de l'Europe*, Extrait de Gazette médicale de Paris, Paris: E. Thunot, 1848; M. P. Verrollot, *Du Choléra-morbus en 1845, 1846 et 1847, avec une carte indiquant sa marche pendant ces trois années*, Imprimerie de Journal de Constantinople, Constantinople 1849; Verrollot'nun eseri'nin İstanbul ile ilgili kısmının Türkçesi için bk. Marie-Pierre Verrollot, *İstanbul'da Kolera:1848 Salgını Üzerine Bir İnceleme*, Çeviri ve Editör: Özgür Yılmaz, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2019.

²⁴ E. Burguières, *Etudes sur le choléra morbus observé a Smyrne : Sa marche, ses causes et son traitement : Rapport adressé a M. le Ministre du Commerce, J.B Bailliere, Paris, 1849.*

Chasseaud, Dr. Cricca'nın²⁵ incelemeleri ve Dr. Japhet'nin²⁶ raporu ile devam ettiği görülmektedir. Bunlardan özellikle 1848 salgını için Dr. Burguieres, 1865 salgını için Dr. Cricca ve Dr. Chasseaud'nun çalışmaları kolera salgınları için birer "monografi" örneği olarak salgınların İzmir'e etkilerine dair oldukça önemli ayrıntılar ihtiva etmektedir. İzmir'deki değişik hastanelerde görevli olan bu hekimler salgın döneminde bizzat kolerayla mücadele içinde oldukları ve pek çok kolera vakasını müşahade ettikleri için raporlarının bir bölümünü kolera hastalığının gösterdiği semptomlara ayırmışlardır.

Dr. Chasseaud'nun çalışması ise ortaya çıkış nedeni itibarı ile 1865 salgını inceleyen diğer hekimlerin çalışmalarından belirgin bir şekilde ayrılmaktadır. Zira kolera salgının İstanbul'da da tüm şiddeti ile devam ettiği Temmuz 1865'te Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane, 26 Temmuz 1865'teki seansında gerek İstanbul'da gerekse de taşrada kolera ile ilgili ayrıntılı çalışmalar yapılmasını teşvik etmek üzere ödüllü bir yarışma programı düzenleme kararı aldı. Değerlendirmeye alınacak bu çalışmaların nasıl olacağı ile ilgili olarak Castaldi, Mühlig, Sinapian, Zennaro ve Barozzi gibi hekimlerden oluşan bir komisyon kuruldu. Komisyon kolera hakkında hazırlanacak olan çalışmaların içeriğine dair 16 maddelik bir çerçeve belirledi. Bu içerikte öncelikle koleranın etkili olduğu yerin nüfusu, ölüm oranları, iklimi, hidrografik, topografik ve jeolojik yapısı, burada bulunan sanayi kurumları, kalabalık yaşamların olduğu hastane ve kışla gibi mekânlar, daha önce burada etkili olan salgınlar, koleranın burada ortaya çıkma şekli, hastalığın yayılma şekli, koleradan kaynaklı ölümlere dair güncel veriler, hastalığın etkili olduğu süre, hastalığa karşı alınan önlemler, hastalığa ilişkin özel gözlemler, uygulanan tedaviler, hastalığın nüfusa etkisi ve salgının daha önceki salgınlar ile mukayesesi gibi konularda hekimlerin incelemeler yapması istendi. 1 Haziran 1866'ya kadar sürecek olan bu ödül programında birinciye 1.000 frank ödül verilmesine karar verildi.²⁷ Ancak içerikte de görüldüğü gibi hazırlaması için oldukça ayrıntılı bilgilere ihtiyaç olan bu çalışmayı yapmak, Dr. Hübsch'ün de ifade ettiği gibi gerekli tüm verilere ulaşmanın zor olduğu Türkiye'de kolay bir iş değildi. Bundan dolayı, cemiyetin kolerayı yerel ölçekte incelemeyi hedefleyen bu kampanyası beklenen ilgiyi görmedi. Yarışmaya sadece bir hekim, İzmir'den, St. Antoine Katolik Hastanesi²⁸ hekimi Dr.

²⁵ A. Cricca, *L'homoeopathie en présence du choléra à Smyrne en 1865*, Paris, 1866.

²⁶ *Comité d'hygiène et de secours, Rapport General présente dans la séance du 19 Octobre*, Smyrne, 1865.

²⁷ Dr. Barozzi, "Rapport de la commission pour les prix extraordinaires", *GMO*, IXme Année, Nr. 6, Septembre 1865, s. 91-92.

²⁸ Bu hastane hakkında bkz. Mevlüt Çelebi, "İzmir San Antonio Katolik Hastanesi", *İzmir'in Sağlık Tarihi Kongresi 1-3 Aralık 2005, Bildiriler*, Ed. Eren Akççek - Onur Kınlı, Ege Ün. Tıp Fak. ve İzmir

Chasseaud Mayıs 1866'da Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'ye sunduğu "*Invasion et Mode de Propagation du Choléra Étudiés à Smyrne*" adlı bir çalışma ile katıldı. Chasseaud'nun bu çalışması cemiyet tarafından beğeniyle karşılandı ve ödüle layık görüldü. Ayrıca çalışmanın tamamının cemiyetin yayın organı olan *Gazette Médicale d'Orient*'ta (GMO) yayınlanmasına karar verildi ve gazetenin 1870-1871 yıllarındaki sayılarında tefrika olarak neşredildi.²⁹ Bu çalışmanın ana kaynaklarından birini oluşturan Dr. Chasseaud'nun bu incelemesi, sadece 1865 kolera salgını için değil içerdiği ayrıntılar itibarı ile İzmir şehir tarihi açısından pek çok önemli bilgileri ihtiva etmektedir.

19. yüzyılın büyük bir kısmında, yani kolera hastalığının nedeni bilimsel olarak ortaya konulana kadar kolera hakkında incelemeler hekimler hastalığı yerel koşullar bağlamında incelemeyi ve hastalığın kaynağını, yayılmasını ve etkilerini ortaya koymayı gerekli görmüşlerdir. Özellikle ikinci pandemi dönemi olarak bilinen 1829-1851 yılları arasında Osmanlı ülkesinde 1847-1848 yılları arasında ikinci kez görülen salgını inceleyen hekimlerin çalışmalarında bunu görmek mümkündür. Mesela, 1848 İstanbul kolera salgınına inceleyen Fransız hekim Verrollot, salgını tam olarak anlayabilmek için öncelikle İstanbul'u tanımanın gerektiğini, şehrin topografyası, iklimi, sıhhi yapısı, hâkim olan hastalıklar, şehir nüfusunun yapısı ve sayısı, ölüm oranlarının cemaatlere ve cinsiyete göre dağılımı, halkın yeme ve diğer alışkanlıkları ile ilgili bilgilerin öğrenilmesi gerektiğini ve bu şekilde hastalığın ortaya çıktığı yerel koşulları doğru bir şekilde ortaya koymak gerektiğini ifade etmekteydi.³⁰ Verrollot'nun bu yaklaşımı daha sonraki çalışmalar için iyi bir model oldu. Yukarıda da ifade edildiği gibi Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane de 1865'te düzenlediği ödül programı çerçevesinde hekimlerden benzer bir içerik talep etmiş ve incelemelerini bu geniş bağlamda ele almaları gerektiğini ifade etmişti. Bu kapsamda İzmir'de 1865'te etkili olan kolera salgını hakkında ayrıntılı bir inceleme hazırlayan Dr. Chasseaud ilk önce "*İzmir'in sıhhi topografyasını*" ortaya koymak amacıyla öncelikle İzmir'in hidrografisini ele alarak şehir içinden geçen su kaynaklarını incelemiştir. Burada Dr. Chasseaud'nun özellikle üzerinde durduğu konu ise İzmir içinden geçen Meles Çayı ve Boyacı Deresi gibi küçük derelerin özellikle yazın meydana gelen buharlaşma ile kurudukları ve kuruyan bu dere yataklarından akan lağımın ve biriken atıkların sıhhi açıdan kötü sonuçlar

---

Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, İzmir 2009, s. 176-190; Mehmet Karayaman, *İzmir'de Sağlık (1920-1938)*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2005, s. 49-58.

²⁹ Hübsch, "Rapport", *GMO*, XIme Année, Nr. 6, Septembre 1867, ss. 88-91.

³⁰ Verrollot, *İstanbul'da Kolera*, ss. 82, 132, 144.

ortaya çıkardığıydı.³¹ İkinci olarak İzmir'in yerleşik olduğu alanın jeolojik özelliklerini ortaya koyan Chasseaud devamında daha önemli bir konuya, salgını doğrudan etkileyecek unsurlardan olan İzmir'in topografyasına geçmektedir. Buna göre İzmir'in nüfusunun bir kısmı Kadifekale'nin yükseklerine doğru yerleşik iken, geri kalan kısmı ise şehrin alçak bölgelerinde meskûndü. Şehrin bu yüksek yerleri büyük oranda Türkler tarafından meskûn iken, Yahudi mahallesi orta kısımda yer almaktaydı. Ermeni, Rum ve Frenk mahalleleri ise düzlükte, sahil boyunca yerleşikti. Şehrin en alçak yerleşim yerleri olan Rum ve Avrupalıların yerleşik olduğu Frenk Mahallesi ise bataklık mekânlardı ve lağımın yetersizliğinden dolayı hijyen açıdan kötü koşullara sahip mahallerdi. Buna karşın Türklerin meskûn olduğu ve arazinin eğimli ve yüksek olduğu mahallelerde ise suyun akışı mümkün olduğu gibi evlerin yerleşimi de uygun bir şekildeydi. Bu mahalleler içinde koşulları en kötü olan yer ise Yahudilerin mahallesiydi. Bu mahallede birkaç ev dışında nüfusun büyük bir kısmı han ve büyük ev gibi yerlerde, her bir ailenin bir odada yaşadığı kalabalık ve kötü bir yaşam söz konusuydu. Mahallenin içinden geçen sular ve lağım suları azalan eğim nedeniyle hijyen koşullarını kötüleştiriyordu. Dar sokaklar evlerin yeterince havalandırmasını engelliyor, denize dönük olmayan evler yeterince rüzgâr alamıyordu. Dahası Yahudi mahallesinin sakinleri kötü koşullar yetersiz beslenmeden dolayı İzmir'deki diğer cemaatlere göre hastalıklara karşı en savunmasız kesimi ortaya çıkarmaktaydı. Bu ekenlerin yanı sıra koleranın Yahudi nüfus arasında etkili olmasının başka nedenleri de vardı. Erken evlilik de Yahudilerin daha savunmasız hale gelmesine neden olmaktaydı. Chasseaud'nun ifadesiyle "*bir Yahudi kadını yirmi beşine vardığında yaşlı ve yıpranmış*" olarak kabul edilmekteydi.³²

Ermenilerin yaşadığı mahalle ise temizlik, havalandırma, sokakların yapısı, evlerin yapısı itibarıyla en uygun koşullara sahipti. Bu mahallede de kalabalık bir şekilde yaşayanlar ve fakir kesimler olsa da Yahudilere göre daha iyi imkânlarla sahip olan bu kesimler yardım almaktaydı ve geniş sokaklarda yer alan evlerde ikamet etmekteydiler. Ermeni mahallesi de Rum ve Frenk mahallesinde olduğu gibi lağım sisteminden yoksundu; ancak mahallenin eğimli yapısı pis suların akmasına müsaade etmekteydi. Bu koşullara

³¹ Dr. Chasseaud, "Invasion et Mode de Propagation du Choléra Étudiés à Smyrne", *GMO*, XIVme Année, Nr. 1, Avril 1870, ss. 4-6.

³² Chasseaud, "Choléra Étudiés à Smyrne", *GMO*, XIVme Année, Nr. 2, Mai 1870, s. 21-22.

Ermenilerin güçlü bünyeleri de eklenince Ermeni cemaati içinde salgın dönemlerinde oldukça az ölüm oranı ortaya çıkmıştı.³³

İzmir'de Rumların yaşadığı bölge ise genişliği itibarıyla birkaç mahalleden oluşmaktaydı. Bunlardan Büyük Taverna ve Arab Mahalle'yi ihtiva eden Aya Yorgi sefalet ve fakirliğin hâkim olduğu en kalabalık ve en pis mahalle idi. Aya Yorgi Mahallesi kalabalık hanlar, dar sokaklar; kasap, bakkal, balıkçı ve manavların yer aldığı bir yerdi. Bundan dolayı İzmir'in başka hiçbir yerinde olmayan bir pislik, kargaşa ve kalabalığı ihtiva etmekteydi. Aya Dimitri Mahallesi ise 1859'daki yangında neredeyse tamamen yok olduğu için yeniden inşa edilmişti. Bu nedenle geniş cadde ve evleri ile iyi havalandırılan bir mahalle idi. Aya Katerina Mahallesi de şehrin bu tarafa doğru genişlemesi nedeniyle yeni inşa edilmiş sokaklara sahipti; ancak bu ilki mahalle bahçelere ve ekilmemiş arazilere yakınlığı nedeniyle şehre kötü havanın girebileceği konumdaydı. Aynı şekilde, Punta'daki St. Jean Mahallesi de hijyen açısından kötü koşullara sahipti. İzmir Körfezi'nin dibinde yer alan bataklıklar bu tarafta şehre oldukça yaklaşıyordu. Bu bataklıklar Menderes Çayı tarafından ortaya çıkarılıyordu. Bu mahalle aynı zamanda fakir işçiler tarafından meskûn idi. Burada yer alan evler oldukça küçüktü ve deniz seviyesinden sadece bir metre yükseklikteydi. Frenklerle meskûn olan mahalleler ise İzmir'in en rahat ve seçkin kesimine ev sahipliği yapmaktaydı. Buraların da hijyen açısından eksiklikleri vardı; ancak bu mahallelerin denize yakınlığı hastalıkların şiddetini düşürmeye yardım ediyordu. Dahası buranın sakinleri yazları mahallelerini terk ederek kırlara çekilmekteydi. Bundan dolayı salgınlar bu tarafta çok yıkım yapmıyordu.³⁴ Dr. Cricca'ya göre şehrin denize yakın kesimindeki mahallelerinde dar sokaklar, yangınlardan sonra tamir edilmeyen evler, mahalle aralarından akan pis sular ve kalabalık mahallelerin ortasında bulunan kiliselerin yanındaki mezarlıklar halk sağlığı açısından kötü koşullar ortaya çıkarmaktaydı.³⁵ Dr. Japhet'nin ifadesiyle "İzmir'in kendine has bu koşulları" kolerayı daha tehlikeleri bir hale getirmekteydi.³⁶

İzmir'in topografyasını cemaatlerin yerleşimi üzerinden gösteren Dr. Chasseaud ayrıntılı incelemesinde, koleranın etkilerini arttırması muhtemel bir diğer faktör olan iklim hakkında da tespitler yapmıştır. Bu tespitlerinde öncelikle İzmir'in iklimini etkileyen rüzgârları ve sıcaklık değerlerini ele almış,

³³ Chasseaud, "Choléra Étudiés à Smyrne", *GMO*, XIVme Année, Nr. 2, Mai 1870, s. 22.

³⁴ Chasseaud, "Choléra Étudiés à Smyrne", *GMO*, XIVme Année, Nr. 2, Mai 1870, s. 23.

³⁵ Cricca, *Choléra à Smyrne en 1865*, s. 23.

³⁶ *Comité d'hygiène et de secours, Rapport General présente dans la séance du 19 Octobre*, ss. 1-2.

Haziran-Aralık 1865 yılına ait ayrıntılı ölçümler ile günlük sıcaklık değerlerini ve rüzgâr özelliklerini ortaya koymuştur. Bu değerlendirmelerinde 1865 yılının ilk dört ayında, normalde gözlenen değerlerden yedi kat daha fazla yağmur yağdığını tespit eden Dr. Chasseaud, bu sıra dışı yağmurun da İzmir’de sağlık koşullarının kötüleşmesine olan etkisini ortaya koymuştur. Buna göre bu dört ay boyunca sular altında kalan İzmir’in civar yerleşim yerleri havaların kuruması ile sıtma kaynağı olan bataklık alanlara dönüşmüştü. Ancak Fransız hekim gerek rüzgârların yönü ve şiddeti gerekse de yağmurlar ve sıcaklık değerlerindeki göstergelerin koleranın gelişimine dair doğrudan bir etki yaptığına dair herhangi bir tespit ortaya koymadı.³⁷

Dr. Chasseaud salgının İzmir’e olan etkisini tam olarak ortaya koymak ve cemaatlere göre dağılımını yapmak için İzmir’in nüfusunu da değerlendirmeye almıştır. Fransız hekim değişik verilerden hareketle şehrin ve yakın köylerin nüfusunu yaklaşık olarak 136.189 olarak tahmin etmişti. Koleranın şehirde yaptığı yıkımı göstermek için de ölüm oranlarına da değinen Chasseaud, şehir sakinleri arasında yıllık ortalama ölüm yaklaşık olarak 1.200; diğer bir ifadeyle günde 3-4 kişiye tekabül eden bir ölüm ortalaması hesaplamıştı.³⁸ Ancak salgın döneminde bu rakamlar belirgin bir şekilde yükselecekti. Burada salgının İzmir’de ortaya çıkışı ve etkilerine geçmeden önce İzmir’de daha önce etkili olan kolera salgınlarına göz atmak gerekmektedir.

2. İzmir’in Kolera İle İmtihanı: 1831, 1848 ve 1854 Salgınları

İzmir’de ilk defa 24-25 Eylül 1831’de ortaya çıkan kolera şehirde daha evvel bilinmeyen bir hastalık olduğu için koleraya karşı, veba için alınan tedbirler alınmıştı. Hastalık İskenderiye ve İstanbul ile aynı dönemde; ancak daha sonra İzmir’de ortaya çıkmıştı.³⁹ Ancak İzmir’de hastalıkların kaynağının her dönem Mısır olduğu kanısı hâkim olduğu için Mısır’dan gelen gemilere yönelik karantina uygulamaları yapılırken veba ve kolera vakaları olduğu dönemlerde İstanbul’dan gelenlere karantina uygulanmıyordu.⁴⁰ Ne var ki kaynakların da gösterdiği gibi kolera, Odesa’dan gelen bir gemi vasıtasıyla

³⁷ Chasseaud, “*Choléra Étudiés à Smyrne*”, *GMO*, XIVme Année, Nr. 2, Mai 1870, s. 23; XIVme Année, Nr. 3, Juin 1870, s. 40-41; XIVme Année, Nr. 4-5, Juillet-Aout 1870, ss. 55-56.

³⁸ Chasseaud, “*Choléra Étudiés à Smyrne*”, *GMO*, XIVme Année, Nr. 4-5, Juillet-Aout 1870, s. 57.

³⁹ Metin Menekşe, “İzmir’de Kolera Salgını ve Etkileri (1893)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 39 (2020), s. 393.

⁴⁰ Burguières, *Choléra morbus observé a Smyrne*, ss. 14-15.

Haziran 1831'de İstanbul'a ulaşmıştı.⁴¹ Dr. Chasseaud'ya göre hastalık buradan önce İskenderiye'ye, İskenderiye üzerinden de İzmir'e sirayet etmişti.⁴² Bu ilk salgında ilk önce İzmir'in Yahudi ve Rum mahallelerinde etkili olan kolera daha sonra tüm şehre yayılmıştı. Şehirde 20 Aralık 1831'e kadar etkisini devam ettiren salgın 80.000 civarında olan İzmir nüfusunun 16.000-17.000'ine sirayet etmiş ve Dr. Burguières'in tahminlerine göre 6.000-7.000 arasında bir can kaybına neden olmuştu.⁴³ Ancak Dr. Chasseaud, 1831 salgını İzmir'de görülen 1848 ve 1854 salgını ile mukayese ettiğinde bu ilk salgının daha şiddetli bir salgın olduğunu ifade etmesine karşın ölüm oranlarına ilişkin bir sayı vermekten çekindiği görülmektedir. Muhtemelen Dr. Chasseaud, Dr. Burguières'in verdiği 6.000-7.000 rakamını yüksek bulmuştur. Öyle ki, kesin rakamları bilinmese de bu ilk salgında, 1831'de nüfusu 700.000 civarında olan İstanbul'da sadece 5.000'e yakın kişinin ölümüne neden olan koleranın⁴⁴ 100.000 civarında bir nüfusa sahip olan İzmir'de aynı oranda bir ölüme neden olması daha sonraki salgın dönemlerindeki kayıplar dikkate alındığında sorgulanmalıdır.

Paris Tıp Fakültesi hocalarından olan ve salgını incelemek üzere İzmir'de bulunan Dr. Burguières'in ayrıntılı incelemesi sayesinde İzmir'de ortaya çıkan ikinci kolera salgını, 1848 salgını hakkında daha fazla bilgiler vardır. Dr. Burguières'in verdiği bilgilere göre bu salgın döneminde de hastalığın kaynağı İstanbul'du. Öyle ki Eylül 1847'de Trabzon'dan gelen bir gemi ile İstanbul'a ulaşan kolera burada asıl etkisini 1848'de göstermişti.⁴⁵ 1848'in baharında İstanbul'un dışına da yayılmaya başlayan kolera İstanbul'dan Çeşme'deki tabura asker sevk eden bir buharlı gemi vasıtasıyla 12 Haziran'da ilk önce Çeşme'ye ulaştı. Burada 19-28 Haziran tarihleri arasında hastalığın sirayet ettiği 92 askerden 64'ü koleranın kurbanı olmuştu. Koleralı askerler vasıtasıyla hastalık Çeşme halkına da sirayet etti. Hastalığın neden olduğu korku nedeniyle Çeşme ahalisinin civar köylere dağıldı. İzmir'e girmelerine izin verilmeyen birkaç aile ise Pınarbaşı'na sığındı. Bu şekilde Pınarbaşı'na da sirayet eden kolera 10 gün sonra İzmir'de yayılmaya başladı. Salgın şehirde büyük bir paniğe neden oldu. Bu panik havası ile şehir sakinlerinden 40.000-50.000 kişi şehirden ayrılmıştı. Sıhhiye İdaresi'nin verilerine göre koleradan kaynaklı sadece 737

⁴¹ Nuran Yıldırım, "Salgın Afetlerinde İstanbul", *Afetlerin Gölgesinde İstanbul*, Ed. Said Öztürk, İstanbul Kültür AŞ, İstanbul, 2010, ss. 109-184.

⁴² Chasseaud, "Choléra Étudiés à Smyrne", *GMO*, XIVme Année, Nr. 4-5, Juillet-Aout 1870, s. 57.

⁴³ Burguières, *Choléra morbus observé a Smyrne*, s. 28.

⁴⁴ Verrollot, *İstanbul'da Kolera*, s. 38.

⁴⁵ Özgür Yılmaz, "1847-1848 Kolera Salgını ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, VI/1 (2017), ss. 23-55.

ölüm vakası gerçekleşmişti. Salgından sonra derlenen veriler ise 22 Temmuz ile 18 Ekim arasında 1.103 kişinin (372, Müslüman, 376 Rum, 76 Katolik, 26 Ermeni ve 253 Yahudi) koleradan ölmüş olduğunu göstermekteydi. Ancak Dr. Burguières'nin tahminlerine göre gerçek rakam 1.950 civarındaydı.⁴⁶ Rakamların da gösterdiği gibi bu salgında en çok kaybı yaşayanlar İzmir'in Yahudi sakinleriydi.⁴⁷

Kolera üçüncü pandemi döneminde (1852-1859) de İzmir'de etkili olmuştur. Kırım Savaşı'na rastlayan bu dönemde hastalığı yine deniz yolu ile şehre taşıyanlar bu kez Marsilya'dan İstanbul'a gitmek üzere İzmir'de karaya çıkarılan Fransız askerlerdi. 1854'ün 24 Temmuz-7 Aralık tarihleri arasında şehirde etkili olan bu salgında önceki salgınlara göre oldukça sınırlı kalmıştı. Şehre yığılan yabancı askerlere, İzmir halkının salgından dolayı panik havası ile şehirden ayrılmayıp İzmir'de kalmasına, yani hastalığın etkisini arttıracak olumlu koşullara rağmen İzmir'de sadece 172 kişi (81 Rum, 49 Yahudi, 28 Türk, 12 Katolik ve 2 Ermeni) koleradan dolayı ölmüştü.⁴⁸ Münferit vakalar halinde kolera 1855'e kadar İzmir'de görülmeye devam etti. Zira İzmir, müttefik kuvvetlerin yaralı askerleri için tesis edilen hastanelere de ev sahipliği yapmış ve özellikle İngilizler İzmir Kışlası'nı 1855'te askeri hastane olarak kullanmışlardı.⁴⁹

3. İzmir'de 1865 Kolera Salgınının Başlaması ve İlerleyişi

Kolera dördüncü pandemi döneminde (1863-1879) de yine Bengal merkezli olmak üzere 1863'te başlamış ve deniz yolu ile Hindistan'dan Kızıldeniz'e sirayet ederken, diğer taraftan da kuzeyden Hazar Denizi kıyılarına ulaşmıştı. Hintli hacılar vasıtasıyla Hicaz'a taşınan koleranın sirayet ettiği yaklaşık 90.000 hacıdan 30.000'i ölmüştü.⁵⁰ Hicaz bölgesinde bu şekilde yıkım yapan kolera buradan ülkelerine dönen hacılar vasıtasıyla Arabistan'ın diğer bölgeleri, Irak, Suriye, Filistin, Mısır'a ulaştı ve İskenderiye üzerinden İzmir, İstanbul, Ancona ve Marsilya gibi Akdeniz'in diğer limanlarına sirayet etti. Kıbrıs, Rodos ve diğer Ege Adaları da salgının etkisi altında kaldı. İtalya'nın

⁴⁶ Burguières, *Choléra morbus observé a Smyrne*, ss. 44-45.

⁴⁷ Chasseaud, "*Choléra Étudiés à Smyrne*", *GMO*, XIVme Année, Nr. 4-5, Juillet-Aout 1870, s. 65.

⁴⁸ Chasseaud, "*Choléra Étudiés à Smyrne*", *GMO*, XIVme Année, Nr. 4-5, Juillet-Aout 1870, s. 65.

⁴⁹ Mehmet Karayaman, "*İzmir İngiliz Askeri Hastanesi (1855)*", *Prof. Dr. Necmi Ülker'e Armağan*, Haz. N. N. Kara vd. İzmir 2008, s. 251-262.

⁵⁰ Barua, "*History of Cholera*", s. 2.

güneyi, Sicilya, İspanya ve Portekiz'e kadar ulaşan kolera kuzeyde Almanya'da da görüldü. 1866 yılı koleranın Avrupa'da büyük bir yıkım yaptığı yıl oldu.⁵¹

1855'te görülen kolera vakalarından bu yana geçen on yıllık sürede İzmir'de herhangi bir kolera vakası ortaya çıkmamıştı. Ne var ki Hicaz'dan hacı nakleden ve içinde koleralıların olduğu bir geminin, kaptanının yanlış beyanı üzerine "temiz pratika" aldıktan sonra Süveys'e demirlemesi; daha sonra yolcularının trenle İskenderiye'ye nakledilmesiyle Haziran ayının başlarında kolera İskenderiye'ye ulaşmıştı.⁵² Bu da doğal olarak İskenderiye ile deniz yolu ile bağlantılı limanlara da koleranın sirayet edeceğini göstermekteydi. Bu limanlardan biri de İzmir'di. Kolera İzmir'de ortaya çıkmadan önce hastalığın İskenderiye'de etkili olduğu ve şehirden dışarı doğru kitlesel bir göçün başladığı haberi İzmir'e ulaşmıştı. Bu da İzmir'de halk arasında endişe uyandırmıştı; zira şehri koleraya karşı koruyacak tedbirler yeterli değildi.⁵³ Dahası, İskenderiye'den gelen her bir buharlı gemi sadece birkaç saatlik bir karantinadan sonra yolcularını serbestçe şehre çıkarabiliyordu. Üstelik karantina düzenlemelerine göre, yolculuk süresi de karantina süresine dâhil ediliyordu. Bu şekilde İzmir'e gelen gemiler sadece birkaç saat karantina kaldıktan sonra yolcularını indirebiliyordu.⁵⁴

Kolera İzmir'de patlak vermeden önce bazı ateş ve ishal vakaları dışında şehirde halk sağlığı gayet iyiydi. İzmir'de kolera belirtileri ile tespit edilen ilk vakalar 6 ve 19 Haziran'da iki çocukta ortaya çıkmış ve bu vakalar ölümle sonuçlanmıştı. Ancak bu vakalar hekimlerin çok fazla dikkatini çekmemişti.⁵⁵ Bu süreçte Avusturya'nın Lloyd Firmasına ait *Arciduchessa Carlotta* buharlısı 20 Haziran'da Mısır'dan hareket ederek 23 Haziran'da çok sayıda yolcusu ile İzmir'e geldi. Yolcuları ise sadece birkaç saatliğine karantinaya alındı. 24 Haziran sabahı gemiye temiz pratika verildi. Aynı günün gecesi yolculardan ikisinde kolera ortaya çıktı ve bunlardan biri öldü. *Arciduchessa Carlotta*'nın yolcularına uygulanan karantina on gün daha uzatıldı.⁵⁶ Bir diğer vaka ise İmamoğlu Hanı'nın yanındaki bir evde ikamet eden bir Ermeni kadında ortaya çıktı. 24 Haziran'da koleranın kurbanı olan bu kadın İzmir'de dördüncü kolera

⁵¹ Pollitzer, "Cholera Studies", s. 444.

⁵² Sarıyıldız, a.g.e., s. 14.

⁵³ S. Zennaro, *Étude sur le choléra à l'occasion de l'épidémie de Constantinople en 1865*, Constantinople: Imprimerie de M. Castro, 1870, ss. 3-4.

⁵⁴ Chasseaud, "Choléra Étudiés à Smyrne", *GMO*, IVme Année, Nr. 4-5, Juillet-Aout 1870, s. 67.

⁵⁵ Cricca, *Choléra à Smyrne en 1865*, s. 21.

⁵⁶ *BOA*, A. MKT. MHM, 337/33, 7 S. 1282 (12.07.1865).

salgını döneminde şehrin ilk kaybı olarak kayıtlara girdi.⁵⁷ 25 Haziran'da *Arciduchessa Carlotta*'da iki yeni kolera vakası daha ortaya çıktı. Daha sonra 26 Haziran'da Mısır'dan İzmir'e çok sayıda yolcu taşıyan bir başka buharlı daha geldi. 27 Haziran'da Suriye açıklarından gelen Messgeries Imperiales Şirketi'nin *Indus* vapusu, İzmir limanına demirledi. Bu gemilerin hiçbirinde kolera vakası yoktu ve yolcular birkaç saatlik karantinadan sonra temiz pratika verilerek şehre yayıldı. 29 Haziran-2 Temmuz arasında İzmir'de herhangi bir kolera vakası ortaya çıkmadı. Ancak *Arciduchessa Carlotta*'nın karantinaya alınan yolcularından ikisi daha koleradan dolayı hayatını kaybetti. Bu tarihten sonra münferit kolera vakaları devam etti. 4 Temmuz'da hastalık Türkler, Yahudiler ve Ermeniler arasında da görülmeye başlandı. 5 ve 6 Temmuz'da vakalar devam etti. 16 Haziran-6 Temmuz'a kadar geçen 20 günlük sürede şehirde ve karantinada 21 kolera vakası ortaya çıkış, bunlardan 18'i ölmüştü. Bunun üzerine İzmir Sıhhiye İdaresi 6 Temmuz'da İzmir'de koleranın olduğunu resmen ilan etti.⁵⁸

İzmir'de koleranın varlığının resmen ilan edilmesi halk arasında da paniğe neden oldu. İzmir'in sakinleri yavaş yavaş şehri terk etme hazırlıklarına başladı. Dr. Chasseaud'ya göre bu göç dalgasının başlamasında bazı doktorların koleranın bulaşıcı olduğu şeklindeki beyanatları etkili olmuştu. Bundan dolayı Dr. Lattray gibi hekimler, karantina tedbirlerinin yeterince alınmamasından dolayı yetkilileri suçlayan yazılar neşretmişlerdi. Dr. Lattray, kolera hastalığının inkübasyon süresinin 4-8 gün arasında değiştiğini belirterek karantina süresinin etkisizliğine işaret etmişti. Ancak Dr. Lattray'nin bu iddiasına rağmen şehirdeki başka hekimler ise "*koleranın bulaşıcı bir hastalık olmadığını*" iddia ediyorlardı. İzmir'de hekimler arasında bu tartışmalar yaşanırken koleradan kaynaklı ölümlere şahit olan halk ise şehirden ayrılmaya karar vermişti. Şehir dışına doğru olan bu hareket şehirdeki bazı kalabalık mekânların boşalmasına hizmet ettiği için müspet bir etki yaptı. Bu süreçte 7-10 Temmuz'daki vakalar Fasulye Meydanı, Aya Dimitri ve Aya Katherine gibi mahallerde ortaya çıktı. Ancak bu yerler İzmir'in halkının sefalet içinde olduğu mekânlar değildi. Bu süreçte 5 Temmuz'dan sonra hastalığın bulaşıcılığını "*filiasyon*" yöntemi ile takip etmek de zorlaşmaya başladı. Tam bu dönemde kolera 11 Temmuz'da Yahudi mahallesinde patlak verdi. Bu tarihte koleradan kaynaklı 14 ölüm oldu ki bunların 11'i Yahudi'ydi. 12 Temmuz'da 14; 13 Temmuz'da 10 ölüm olayı oldu.

⁵⁷ BOA, A. MKT. MHM, 336/98, 14 S. 1282 (9.07.1865).

⁵⁸ Chasseaud, "*Choléra Étudiés à Smyrne*", *GMO*, XIVme Année, Nr. 4-5, Juillet-Aout 1870, s. 68.

Bu tarihlerde ölüm oranının neredeyse tamamı Yahudiler arasında gerçekleşmişti. Bu da yukarıda da ifade edildiği gibi, Yahudi mahallelerinin hijyen açısından kötü koşullara sahip olmasından ileri geliyordu. İzmir Sıhhiye İdaresi'nin verilerine göre 14-20 Temmuz arasında koleradan kaynaklı günlük ölüm oranları 12, 24, 20, 16, 36 ve 23'tü. Fransız hekim Chasneaud bu rakamların gerçek verilerden uzak olduğu eleştirisini yaparken; İzmir'de hastaların ve ölümlerin kaydına ilişkin düzensiz bir hizmetin olduğunu, rakamların sadece görevli hekimlerin incelemeleri ile yapılan definlere ilişkin verilen tezkerelerden ortaya çıktığını ifade etmekteydi. Dr. Chasseaud'ya göre ölümlerin sınırlı sayılarda olduğu salgının ilk dönemlerinde bu sistem işe yararken kolera kaynaklı ölümlerin arttığı dönemlerde bu sistemin işe yaramıyor ve ölüm oranları eksik kaydediliyordu. Ayrıca bu rakamlara hastanelerde ölenler de dâhil değildi.⁵⁹

Yahudiler arasında görülen bu yüksek ölüm oranları bu cemaat arasında büyük bir paniğe neden oldu ve Yahudilerin büyük bir kısmı Pınarbaşı, Birunabad, Sevdiköy ve Kemalapaşa'ya; hatta daha iç kısımlara doğru göç etti. Önemli bir kısmı şehri terk etmesine rağmen Yahudilerdeki ölüm oranlarının yüksekliği 20 Temmuz'dan sonra da devam etti. İmkân bulanlar kendilerini şehir dışına atabildi; ancak hayvan kiralayarak eşyalarını götüremeyenler ise eşyalarını sırtlarına alarak yola düştü. Yol boyunca Buca, Hacılar ve Birunabad düzlüklerinde ağaçların altında kamp yapmak zorunda kaldılar. Ancak bu kamp yerlerinde hayatını kaybedenlerin cesetleri gömülmeden ortada kaldı. Zira mezarcular da ölmüş, hahamlar ise cemaatlerini terk etmişti. Hastalığın pençesindeki Yahudiler buralarda yiyecek ekmek dahi bulamıyordu. *Impartial Gazetesi*'nin aktardığına göre gömülmeden kalanların ortaya koyduğu manzara içler acısıydı. Buna göre; “bir hafta içinde 98 Yahudi yıkık dökük evlerde hastalıktan yatmakta ve ölümlerini beklemekte idi. Bu 98 ölü ile ilgilenen kişi ise bir Müslüman, Raşid Paşa oldu. Bunların defni Cuma akşamından ertesi günün gecesine kadar devam etti. Bu esnada korkunç manzaralar ortaya çıkmıştı. Bazı cesetler çürümeye yüz tutmuştu. Cesetler Yahudi mezarlığına yük hayvanları ile nakledildi”. *Impartial Gazetesi*'ne göre definler sırasındaki bu hazin manzarayı “mezarların yanlarında bulunan Yahudilerin duaları değil fenerlerin titrek ışığı aydınlatıyordu”.⁶⁰

İzmir Valisi Mehmed Raşid Paşa şehri terk eden ve kötü şartlar altında barınmak zorunda olanlara yönelik olarak oldukça gerekli olan çadırları

⁵⁹ Chasseaud, “*Choléra Étudiés à Smyrne*”, *GMO*, XIVme Année, Nr. 4-5, Juillet-Aout 1870, s. 68.

⁶⁰ Chasseaud, “*Choléra Étudiés à Smyrne*”, *GMO*, XIVme Année, Nr. 4-5, Juillet-Aout 1870, s. 69.

İstanbul'dan talep etti ve bu çadırların bir an önce İzmir'e gönderilmelerini istedi.⁶¹ Bu talep üzerine İstanbul'dan 200 çadır gönderildi. Kadifekale sırtlarında kurulan bu çadırlara koşulları çok kötü olan şehrin Yahudi sakinleri yerleştirildi.⁶² 25 Temmuz'dan itibaren Yahudiler kalabalık kamp yerlerini terk etmeye başladılar. 25 Temmuz'dan itibaren boşaltılan hanlarda ölüm oranları düşüş göstermeye başladı. 21 Temmuz-3 Ağustos arasındaki 14 günde İzmir'de koleradan 474 kişi ölmüştü (217 Yahudi, 138 Rum, 77 Türk, 19 Ermeni, 25 Katolik ve Protestan). 23 Temmuz'dan itibaren Yahudilerdeki ölüm oranları belirgin bir şekilde azalmaya başladı. Ancak hastalığın yayılmasına uygun koşullar oluşturan Rum mahalleler, Büyük Taverna, Aya Yorgi, Arap Han gibi mekânlar hastalığın merkezleri haline geldi. Burada kalabalık ve sefil bir yaşam vardı. Hastalık İzmir'de zirveyi 29, 30, 31 Temmuz ve 1 Ağustos'ta yaptı. Bu dört günde İzmir'de koleradan 300'den fazla insan ölmüştü.⁶³ Bu ölüm oranları bu kez Yahudiler arasında değil de Türkler ve Rumlar arasında en yüksek sayılarda ortaya çıkmıştı. Salgının en çok etkili olduğu yerler sefaletin pençesinde olan, kalabalık ve kötü koşullarda olan mahallelerdi. Salgın 4 Ağustos'tan itibaren salınımlar yapmaya başladı. Resmi rakamlar ise ölüm oranlarının yükseldiğini gösteriyordu. Ancak hastaları evlerinde ziyaret hekimlerden gelen bilgiler ise hastalığın etkisini kayda değer bir biçimde yitirdiğini göstermekteydi. 4 Ağustos ile 4 Eylül arasındaki 32 günde ise toplam ölüm sayısı 459 olmuştu (234 Rum, 80 Türk, 51 Yahudi, 23 Ermeni ve 69 Katolik ve Protestan). Bu süreçte 4 Ağustos'ta görülen günlük ölüm oranı 38 iken bu sayı 4 Eylül'de 6'ya kadar gerilemişti.⁶⁴

Rakamlarda da görüldüğü gibi 4 Ağustos-4 Eylül arasında kolera en çok Rumlardan kurbanlar almıştı. İkinci sırayı yine Yahudiler çekmekteydi. Ölüm oranları 28 Ağustos'a kadar düzenli olarak azalma eğilimi gösterdi. Ancak bu tarihte kolera yeniden yükselişe geçti. Bunun nedeni de Katolik ve Rum mortakyasında hastalığın patlak vermesiydi.⁶⁵ Rum mortakyası şehrin en son evine 100 metre mesafede idi. Hastalığın etkili olduğu dönemlerde şehirle teması olmayan bu yer, salgın etkisini kaybetmesinden ve şehrin yeniden eski hareketliliğine kavuştuktan sonra kolera buraya da sirayet etti. Katolik mortakyası ise Rum mortakyasına göre daha geç hastalığın bulaştığı bir yer

⁶¹ BOA, A. MKT. MHM, 338/49, 28 S. 1282 (23.07.1865).

⁶² Cricca, *Choléra à Smyrne en 1865*, s. 25; BOA, A. MKT. MHM, 338/39, 26 S. 1282 (21.07.1865).

⁶³ Cricca, *Choléra à Smyrne en 1865*, s. 25.

⁶⁴ Chasseaud, "*Choléra Étudiés à Smyrne*", *GMO*, XIVme Année, Nr. 4-5, Juillet-Aout 1870, s. 70.

⁶⁵ Mortakya, iki katlı evler ve barakaların bir arada olduğu ve etrafları bir sur ile çevrili olan Katolik ve Rum yerli ailelerin yaşadığı yerlere verilen isimdi. Chasseaud, "*Choléra Étudiés à Smyrne*", *GMO*, XIVme Année, No. 6, Septembre 1870, s. 87.

oldu. Burada ilk kolera vakası 9 Ağustos'ta oldu. 78 baraka ve odanın olduğu Katolik mortakyasındaki 301 kişiden koleradan kaynaklı sadece 9 ölüm oldu. Rum mortakyasında ise 600 nüfusluk bir kalabalıkta çok daha az vaka ortaya çıkmıştı. Şehirde ise 5 Eylül'den 19 Eylül'e kadar münferit kolera vakaları görülmeye devam etti. Ancak 19 Eylül-13 Ekim arasında hiç yeni vaka tespit edilmedi. Ancak 15-26 Ekim arasında münferit vakalar görülmeye devam etti. 26 Ekim'den 10 Kasım'a kadar kolera yeniden bir yavaşlama evresine girdi. Bu tarihten sonra da münferit şekilde şehirde görülmeye devam eden kolera son kurbanını 5 Aralık'ta aldı. Bu tarihten sonra İzmir'de herhangi bir kolera vakası ortaya çıkmadı.⁶⁶

4. Kolerayla Mücadelede İzmir'deki Faaliyetler

Şehirde ortaya çıkışı ve ilerleyişine dair kaynakların verdiği bilgiler çerçevesinde yukarıda ortaya konulan kolera salgınına karşı İzmir'de yapılan faaliyetlere ilişkin kaynaklarda oldukça detaylı bilgiler yer almaktadır. Bu faaliyetlere ilişkin İzmir Fransız Hastanesi Hekimi Japhet'nin salgınla mücadele için kurulan komisyonun faaliyetlerini anlattığı raporu oldukça ayrıntılı bilgiler vermektedir.⁶⁷ Bu süreçte, her ne kadar bazı hekimler özellikle karantina süreleri üzerinden yetkililerin gerekli tedbirleri almadığı yönünde eleştirilerde bulunsalar da Vali Mehmed Raşid Paşa'nın Yahudi cemaati için yapmış olduğu çalışmalarda da görüldüğü gibi, İzmir'de idareciler herhangi bir ayırım olmaksızın koleraya karşı yoğun bir çabanın içinde olmuştur. Ancak İzmir gibi Akdeniz'in önemli bir limanı olan şehrin bir an önce normal koşullara dönmesi özellikle ticaret açısından önemli olduğu için İzmir'in kolerayla mücadelesi için yapılan yardım faaliyetleri uluslararası bir nitelik kazandı.

İzmir'de kolera kaynaklı ilk ölümün 24 Haziran'da olmasına ve hastalığın 6 Temmuz'da İzmir'de olduğunun resmen ilan edilmesine rağmen kolerayla mücadelede ilk ciddi adımlar 18 Temmuz'da atılmaya başlandı. Bu gecikmenin İzmir'de koleranın şehirde varlığına dair gerek idareciler gerekse de hekimler arasındaki uyumsuzluktan ileri geldiği söylenebilir. Hatta L'Impartial örneğinde İzmir basını bile şehirdeki ilk vakaları üzerini örtmeye ve halkı söylentilere karşı teskin etmeye çalışmaktaydı.⁶⁸ Elbette bu süreçte İzmir'i salgınlara karşı koruyacak yeterlilikte bir kurum da söz konusu değildi. 1840

⁶⁶ Chasseaud, "Choléra Étudiés à Smyrne", *GMO*, XIVme Année, No. 6, Septembre 1870, s. 88.

⁶⁷ Comité d'hygiène et de secours, *Rapport General présente dans la séance du 19 Octobre*, Smyrne 1865.

⁶⁸ Chasseaud, "Choléra Étudiés à Smyrne", *GMO*, XIVme Année, Nr. 4-5, Juillet-Aout 1870, s. 67.

yılında şehrin batısında Zeytinlik (Karataş) denilen yerde inşa edilen karantina binası her ne kadar ilk dönemlerde iyi bir hizmet görse de⁶⁹ kısa sürede tamire muhtaç hale gelmiş; bu tamir süreci ancak 1846'da bitirilebilmişti. Fakat iki yıl sonraki yangın karantina binasını harap etmişti.⁷⁰ Daha sonra da tamiratlar görmeye devam eden İzmir karantinası Türkler ve Ermenilerin yerleşim alanının genişlemesi ile neredeyse şehirle birleşmiş bir haldeydi. Dahası yirmi yıl önce ihtiyaçlara cevap veren karantina "*İzmir gibi hızla gelişen*" bir şehir için çoktan yetersiz hale gelmişti. Bir müdür tarafından idare edilen karantinada sürekli olarak bir hekim bulunmuyordu; salgın dönemlerinde karantinada hasta olduğu zamanlarda görevli hekimler karantinayı ziyaret etmekteydiler. Bu görevin Dr. Bory tarafından icra edildiğini belirten Dr. Chasseaud, İzmir'de koleranın yayılması sürecinde "*temiz pratikası olan ve güvertesinde hiçbir hastanın olmadığı bir gemiye serbest pratika veren hekimlerin*" sorumlu olmadığını ve bundan dolayı hiç kimseyi suçlamanın doğru olmadığını ifade ederken doğrudan karantina kurallarına yönelik bir eleştiri yapmaktaydı.⁷¹ Bundan dolayı salgının başlarında Vali Raşid Paşa, karantinada görev yapmak üzere İstanbul'dan bir tahaffuzhane memuru, bir kâtip ve sekiz nefer gardiyan gibi görevlilerin gönderilmesini talep etmişti.⁷²

Fransız hekim Dr. Chasseaud'nun da ifade ettiği gibi Mısır'dan gelen gemilere beş günlük bir karantina uygulandığı, bu süreden seyahat süresinin de çıkarıldığı ve İzmir'de gemilerin sadece birkaç saat karantina bekletildikleri bir ortamda 11 günden fazla süren bir kuluçka dönemi olan koleranın şehirde yayılmasını engelleyecek yetkisi veya gücü olmayan Karantina Hekimi Dr. Bory'yi ve Vali Raşid Paşa'yı suçlamak yersizdi. Dr. Chasseaud'ya göre bu karantina kuralları çerçevesinde İzmir'de yerel idarenin elindeki imkânlar ve almış olduğu tedbirler İzmir'i korumada hiçbir tesir sahibi değildi. Bu yetersizlik hastalığın ilerleyişi, etkisini arttırması ve hastalara yapılacak yardımlarda da görülmüştü. Yine de İzmir'de alınan tedbirler kapsamında, Vali Raşid Paşa, halk sağlığını takip etmek ve alınacak olan tedbirlere yönelik olarak mümkün olduğunca günlük istatistik sistemi kurmaya çalıştı. Aynı şekilde vali, meyve ve sebze satışı gibi halk sağlığını ve hijyeni muhafaza açısından İzmir'de elinden gelen tüm çabaları gösterdi.⁷³ Salgının etkili olmaya başladığı ilk

⁶⁹ Panzac, *a.g.e.*, s. 228.

⁷⁰ Böke, "*a.g.m.*", ss. 140-142.

⁷¹ Chasseaud, "*Choléra Étudiés à Smyrne*", *GMO*, XIVme Année, No. 6, Septembre 1870, s. 88-89.

⁷² BOA, A. MKT. MHM, 336/99, 14 S. 1282 (14.07.1865).

⁷³ Chasseaud, "*Choléra Étudiés à Smyrne*", *GMO*, XIVme Année, No. 6, Septembre 1870, s. 89.

günlerde kolerayla mücadelede gerekli olacak yeterli hekim ve gardiyan gönderilmesi için merkeze talepler ilettiler.⁷⁴

Vali Raşid Paşa'nın bu süreçteki en önemli faaliyetlerinden birisi kolerayla mücadelede şehirdeki her kesimin desteğini sağlamaya yönelik çabasıydı. Vali, daha etkin tedbirler almak için şehirdeki konsolosluk birimlerine, şehirdeki değişik milletlere ve cemaatlara ait olan hastanelerin hekimlerine çağrı yaptı. Valinin çağrısı üzerine 18 Temmuz'da valilikte, valinin başkanlığında konsoloslar ve hekimlerden müteşekkil bir komisyon oluşturuldu.⁷⁵ Bu komisyonun çalışmalarını, Dr. Japhet'in hazırladığı rapordan ve Dr. Chasseaud'un incelemelerinden takip etmek mümkündür.

Elindeki sınırlı imkânlar dolayısıyla, amaçladığı yardım faaliyetlerini yapamayacağını anlayan komisyon, Osmanlı Bankası'nın İzmir Şubesi Müdür Yardımcısı Barker'ı üye olarak kabul etti. Aynı şekilde şehirdeki Rum metropoliti Nicolas Calligaki, şehirdeki Müslümanlardan Osman Efendi ve Halim Ağa, Ermeni cemaatinden Spartali ve Seyasli, Yahudi cemaatinden ise Babai ve Sidi komisyona davet edildiler. Bu şekilde komisyonda bir görev dağılımı yapıldı. Komisyon 18 Temmuz tarihli toplantısında kuruluş amacını şu şekilde açıkladı: *"Halk sağlığını tehlikeye sokacak unsurları gözetlemek, salgın hastalığın ilerleyişini durdurmak için en makul hijyen tedbirlerine almak, kolera hastalarına yardım etmek, millet veya din ayrımı yapmaksızın sefaletin pençesinde olanlara yardım etmek"*. Sıhhiye ve Yardım Komisyonu (*Comité d'hygiène et de secours*) adı verilen bu komisyon toplantılarını her bir konsoloslukta haftada iki defa yapmak üzere karar aldı. Başkanlıklarını İngiliz ve Fransız konsolosluklarının dönüşümlü olarak yapmasına karar verilen bu komisyon ihtiyaç halinde daha alt komisyonlar tesis edebilecekti. Bu çerçevede oluşturulan Hıfzıssıhha Tedbirleri Danışma Komisyonu (*Comité consultatif pour les mesures d'hygiène publique*) adlı alt komisyonun idaresi İzmir Valisi Mehmed Raşid Paşa'nın uhdesine verildi. Vali özellikle hijyen tedbirlerinin alınması ile

⁷⁴ BOA, A. MKT. MHM, 337/33, 7 S. 1282 (12.07.1865).

⁷⁵ Bu komisyonun diplomatik temsilcileri: Avusturya Başkonsolosu Baum; Belçika Başkonsolosu Egremont; Fransa Başkonsolosu Comte Bentivoglio; İngiltere Konsolosu Cumberbatch; Amerikan Konsolosu Griffith; Yunan Konsolosu Palamides; Hollanda ve İsveç Konsolosu Van Lennep; İtalya Konsolosu Berio; Prusya Konsolosu Baron Bulow; Rusya Konsolosu Mostras, Hansa Şehirleri'nin konsolosu ve Osmanlı Bankası'nın müdürü La Fontaine. Komisyondaki hekimler: İzmir Eyaleti Hekimi Dr. Borg; İzmir Fransız Hastanesi Hekimi Dr. Japhet; İzmir Garnizonu ve Türk Hastanesi hekimisi Mustafa Bey; St. Antoine Katolik Hastanesi hekimisi Dr. Chasseaud; Ermeni Hastanesi hekimisi Dr. Kalliga; İngiliz Hastanesi hekimisi Mac Craith; Rum hastanesi hekimisi Dr. A Masgana; St. Roch Lazaretto ve Hastanesi ile Hollanda Hastanesi hekimisi Dr. Von Eichstorf. *Comité d'hygiène et de secours, Rapport General présente dans la séance du 19 Octobre, Smyrne 1865, s. 2-3.*

ilgilendi. Bunun yanında kampanyalar vasıtasıyla toplanan yardımları dağıtma yetkisi de valiye verildi. Bu yardım çağrılarını, kriz döneminde olsa da İzmir’de karşılıksız kalmadı. Bu sayede toplanan para, öncelikle halka yönelik yardım faaliyetlerini organize etmede kullanıldı.⁷⁶

Kolerayla mücadelede kişisel hijyen önemli olduğu için Hıfzıssıhha Komisyonu, *Comité d’hygiène et de secours* öncelikli olarak “normal zamanlarda kişisel hijyeni dikkate almayı salgın dönemlerinde bununla meşgul olmaya çalışan”⁷⁷ İzmir sakinlerine yönelik tedbirle almaya çalıştı. Özellikle halk sağlığını iyileştirmek amacı taşıyan bu faaliyetler kapsamında sıhhi talimatlar hazırlandı. Birkaç dile çevrilerek şehrin pek çok sokağına asılan bu talimatlar; hanelerin ve çevrelerindeki sıhhi koşullarının iyileştirilmesi, halkın yeme alışkanlığı (rejim), bazı aşırılıklara karşın halkı muhafaza etmek, hastalığın sindirim sistemi ile ilgili olarak ilk belirtileri ortaya çıktığı zaman tedavi edilmesi gerektiğini ikaz etmek, kolera salgının ortaya çıkması ile ilgili belirtiler ve hastalığın ortaya çıkmasından hekimlerin gelmesine kadar alınacak ilk tedbirler ile ilgili bilgiler içermekteydi.⁷⁸ Aynı şekilde komisyon, yerel otoritelerden halkın tükettiği gıdaların cinsi ve kalitesi hakkında sıkı bir kontrol yapmasını talep etti, pazarlardan hastalık için zararlı olduğu bilinen ve bu mevsimde pazara çıkan meyvelerin çıkarılmasını istedi. Bunun yanında komisyon, valinin uhdesine verilen Hıfzıssıhha Komisyonu vasıtasıyla salgın süresi boyunca bazı hanları dezenfekte etmeye, kamuya açık yolların temizlemeye, lağımın kapatılmasına ve çer-çöplerin toplanmasına çalıştı. Bu çerçevede Vali Mehmed Raşid Paşa çalışmalara nezaret etmek üzere hükümet mühendisini ve zaptiyeleri görevlendirdi. Ayrıca 30.000 kuruş para tahsis etti. Bu sayede bu alt komisyon gerek toplanan yardımlar gerekse de hükümetin desteği ile sıhhi koşulları kötü olan mahallelerde ve çöplerin toplatılması ve açık lağımın kapatılması sağladı.⁷⁹ Bu tedbirler kapsamında sindirimi zor olan pastaların ve kötü kalite balıkların satışı da yasaklandı; fırıncıların ise ekmekleri daha iyi pişirmeleri istendi. Mezbahanelere getirilen hayvanların ve satışa çıkan etlerin günlük kontrolleri yapıldı. Köylerden şehirdeki lokantalara getirilen gıdalar sıkı bir denetime tabi tutuldu. Bu tedbirler salgının etkili olduğu süre boyunca alınmaya devam etti.⁸⁰

⁷⁶ *Rapport General présente dans la séance du 19 Octobre*, s. 5.

⁷⁷ *Rapport General présente dans la séance du 19 Octobre*, s. 5.

⁷⁸ Chasseaud, “*Choléra Étudiés à Smyrne*”, *GMO*, XIVme Année, No. 6, Septembre 1870, s. 90.

⁷⁹ *Rapport General présente dans la séance du 19 Octobre*, ss. 6-7.

⁸⁰ Chasseaud, “*Choléra Étudiés à Smyrne*”, *GMO*, XIVme Année, No. 6, Septembre 1870, s. 106.

Ölüm oranlarında da görüldüğü gibi kolera salgınının merkezi Yahudi Mahallesi olduğu için hastalık İzmir'de en çok Yahudileri etkilemişti. Bundan dolayı komisyon burada görevlendirdiği hekimler ile koleralılara yardım etmeye çalıştı. Ayrıca büyük bir sefalet içinde olan bu cemaate yönelik yapılacak en önemli hizmetin, insanların tarif edilemeyecek derecede kötü koşullar altında yaşadığı hanları boşaltmak olduğuna karar verdi. Vali Mehmed Raşid Paşa'nın İstanbul'dan talep ettiği çadırlar komisyonun çalışmaları kapsamında Yahudiler için belirlenen kamp yerleri için kullanıldı. Bunun yanında, valinin insiyatifi ile barakalar kuruldu ve buralarda düzenli bir sağlık hizmeti sağlandı. Halka günlük bir tayinat verilmeye başlandı. Bu tedbirler ve iyileşen koşullar sayesinde kolera etkisini yitirmeye başladı. Aynı şekilde kolera Yahudi Mahallesi'nde de seyrekleşen kalabalıklar nedeniyle hastalık etkisini azaltmaya başladı. Ne var ki salgın diğer mahallelere yayılmayı kesmedi. Salgın şehrin, Türklerle meskûn ve valinin de ikamet ettiği tarafında şiddetli oldu. Aya Katerina, Aya Yorgi, Aya Dimitri gibi kalabalık ve havasız Rum mahallelerinde kolera birkaç gün içinde burada feci bir etki yaptı. Bu mahallerin sakinleri yapabildikleri oranda her tarafa yayıldılar. Bunlara yiyecek, ilaç ve tıbbi yardım sağlandı. Komisyon sadece şehir içindeki mağdurlar ile değil İzmir'in yakın köylerindeki muhtaç sakinler ile de ilgilendi. Buca, Sevdiköy ve Bornova taraflarından yapılan yardım çağrıları da cevapsız bırakılmadı ve buralarda da kurulan küçük yardım komisyonları ile salgınla mücadeleye çalışıldı. Hastalığın gerileme evresine girdiği 20 Ağustos'tan sonra ise yine komisyon-yerel idarenin işbirliği bu kez hastalığın tekrar ortaya çıkmasını engelleyecek tedbirler ile ilgilenmeye başladı. Bu çerçevede komisyon, yerel idarenin gıda denetimini sürdürmesini, han ve evler gibi terk edilmiş yerleri dezenfekte edilmesini, kamu yollarında bakım yapmasını talep etti.⁸¹ Ayrıca Rum ruhani yetkilileri ile görüşerek Ağustos ayına denk gelen Büyük Perhiz'in oluşturabileceği sıhhi tehlikeler nedeniyle uyardı. Bunun yanında kadın erkek çoluk çocuk, çok sayıda insanın bir araya gelmesine neden olacak incir toplama işi için geçici bazı düzenlemeler yapılmasını tavsiye etti.⁸²

Salgın dönemlerinde şehirlerin hijyen koşullarını etkileyen en önemli unsurlardan biri de şehir içindeki mezarlıklardı. Zira İzmir'de mezarlıklar halk sağlığı için önemli bir sorundu. Türklerin ve Yahudilerin ayrı ve şehir dışında mezarlıkları varken İzmir'in Rum, Ermeni ve Avrupalı sakinlerinin ayrı

⁸¹ Chasseaud, "Choléra Étudiés à Smyrne", *GMO*, XIVme Année, No. 6, Septembre 1870, s. 104.

⁸² *Rapport General présente dans la séance du 19 Octobre*, ss. 7-8.

mezarlıkları olmayıp, bunların ölülerinin, üst üste, kendi kiliselerinin avlularına, hatta bazen özellikle salgın dönemlerinde hastane bahçelerine gömülmeleri yoluna gidilmekteydi.⁸³ Bu bağlamda kolera ile mücadelede ele alınması gereken sorunlardan biri de salgın döneminde daha da kötüleşen mezarlıkların bu durumuydu. Şehrin ortasında, en kalabalık ve en az havadar mahallelerinde yer alan mezarlıklarda az bir derinlikte defnedilen, toplu olarak gömülen ve üzeri taşla kapatılan mezarlar sadece salgın zamanlarında değil sıradan dönemlerde de sağlığa zararlı bir hale geliyordu. Bu mezarlıkların dezenfekte edilmesi, klorlanması ve temizlenmesi mezarlıkların bağlı olduğu kilise yetkililerine tavsiye edildi. Ancak bu tür tedbirler yetersiz olduğu için mezarlıkların şehir dışına nakledilmeleri ile ilgili bir alt komisyon görevlendirildi. Bu komisyon, validen de destek aldı. Şehir içinde definler yasaklandı. Rum cemaati şehir dışında geniş bir arazi satın aldı. Katolik, Ermeni ve Protestanlar da kendi mezarlıklarına sahip oldular. Bu sayede İzmir'deki her bir cemaat şehir dışında mezarlık alanları edindi.⁸⁴ Ancak yine de, halkın önyargıları ve ruhani yetkililerin yavaşlığı nedeniyle süreç istenildiği gibi yürütülemedi. Şehrin Yahudi sakinleri, yüksek ölümler nedeniyle mezarlıklarının yetersiz kaldığını belirterek mezarlık yakınlarındaki arazinin de kendilerine bırakılmasını talep etmişti.⁸⁵ Bunun gibi, salgın sonrası dönemde de şehir içinde definler yapılmaya devam etti.⁸⁶ Sadece Rumlar, salgın sürecinde ölülerini şehre bir saat mesafede olan St. Elie'ye götürdüler. Zayıf da olsa şehir içindeki bazı mezarlıklar sönmemiş kireç ile dezenfekte edildi.⁸⁷

İzmir'de kolerayla mücadelede validen şehirdeki konsoloslara kadar uzanan işbirliği kısa sürede beklenen neticeyi vermeye başlamıştı. Bu süreçte özellikle konsolosların Avrupalılar nezdindeki yardım çağrıları önemli bir karşılık buldu. Bu çerçevede İzmir'deki tüm konsoloslukların bağışlarının yanında İtalyan Mason Locası, Kasaba Demiryolu İdaresi çalışanları ve Yahudi Komitesi de yardım faaliyetlerine nakdi olarak katkı yaptı. Aynı şekilde bir yıl önce Çerkes göçmenler için toplanan paradan kalan meblağ da bu yardımlara ilave edilince İzmir'de 186.833 kuruş para toplandı. Osmanlı Bankası'nın İzmir

⁸³ Rauf Beyru, 19. Yüzyıl'da İzmir'de Sağlık Sorunları ve Yaşam, İBB Kültür Yayınları, İzmir 2005, s. 271.

⁸⁴ *Rapport General présente dans la séance du 19 Octobre*, Smyrne 1865, s. 9.

⁸⁵ BOA, MVL, 712/13, 17 Ra 1282 (10. 08. 1865).

⁸⁶ Erkan Serçe, "İzmir Belediyesi ve Kamu Sağlığı", *İzmir'in Sağlık Tarihi Kongresi 1-3 Aralık 2005*, Bildiriler, Ed. Eren Akççek - Onur Kınıl, Ege Ün. Tıp Fak. ve İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, İzmir 2009, s. 253.

⁸⁷ Chasseaud, "Choléra Étudiés à Smyrne", *GMO*, XIVme Année, No. 6, Septembre 1870, s. 90.

subesi, Londra'daki acentenin yardımına da başvurdu ve bu sayede Londra'dan önemli bir bağış yapıldı. Liverpool halkının da katıldığı bu yardım çağrıları sayesinde 299.803 kuruş toplandı. İzmir'de toplanan meblağ ile toplamda yardım faaliyetleri kapsamında komisyonun beklemediği kadar yüksek bir meblağ, 486.636 kuruş ortaya çıktı.⁸⁸

Yardım için toplanan paranın yüksek olması İzmir'de salgından mağdur olan tüm cemaatlere eşit miktarda yardım faaliyetlerinde bulunulmasına fırsat verdi. Ancak bu yardımları dağıtmanın İzmir gibi değişik cemaatlere ev sahipliği yapan bir şehirde bazı zorluklar ortaya çıkaracağı nedeniyle kolera mağdurları ve ailelerine yapılacak yardımları dağıtma sürecinde cemaat temsilcilerinin aracılığına başvuruldu. Yardım için toplanan meblağ öncelikle kolera pençesinde olanlara ve sefalet içinde olan muhtaçlara harcandı. Bu meblağ içinden 6.980 kuruş koleralıların tedavileri için Soeurs de la Providence, Les Soeurs de l'hopital Français ve İzmir şehir eczacısı Bay Fabrizzi tarafından kullanıldı. Bunun yanında komisyonun görevlendirdiği hekimler haftada 200 kuruş olmak üzere toplamda 13.900 kuruşu ziyaret ettiği, salgının kırıp geçirdiği ve sefil koşullarda yaşayanlara dağıttı. İkinci kategoride yapılan yardımlar daha geniş bir kesime ulaştırıldı. Komisyon, görevlendirdiği bir alt komisyon vasıtasıyla tahsis ettiği 89.328 kuruş ile şehrin önemli merkezlerinde salgının etkili olduğu elli gün boyunca muhtaçlara 207.984 porsiyon ekmek, etli çorba, pirinç ve sebze dağıttı. İngiliz ve Fransız konsolosları bile bu faaliyetlerine iştirak ederek kendi elleriyle halka yardım dağıtmışlardı. Bu alt komisyon salgının ilk günlerinden itibaren Fasulye Meydanı'nda yerleşerek ihtiyaçlı durumda olanlara ekmek ve çorba dağıttı. Vali Mehmed Raşid Paşa da muhtaçlara verilmek üzere her gün buraya 100 okka ekmek gönderdi.⁸⁹

İzmir'de yapılan yardımlar sadece şehir içi ile sınırlı değildi. Pek çok İzmir sakininin kolera etkisi ile sığındığı yakın köylerde de halkın yardıma ihtiyacı olmuştu. Bu yığılma ile önceden kalabalık olan dar evler daha fazla sakini ağırlamak zorunda kalmıştı. Komisyon, kontrolsüz bir şekilde yığılmaların önüne geçmek için köylere doğru olan göçlerin önüne geçmeye çalıştı. Ancak salgın bu köylerdeki yerli ahali arasında da yayılmaya başlayınca köylere sığınanlar ile yerli ahaliyi birbirinde ayıracak bir yol bulundu ve köylerin girişinde bahçesi olan geniş ve havadar bir mahaller evlerinden

---

⁸⁸ *Rapport General présente dans la séance du 19 Octobre, Smyrne, 1865, s. 10.*

⁸⁹ *Rapport General présente dans la séance du 19 Octobre, Smyrne, 1865, s. 12; GMO, XIVme Année, No. 6, Septembre 1870, s. 104; Cricca, Choléra à Smyrne en 1865, s. 24.*

uzaklaşanlar için tahsis edildi. Buralarda ikamet edenlerin masrafları da komisyonun topladığı yardımlar ile karşılandı.⁹⁰ Komisyon bu yerlere yönelik olarak aynı değil de nakdi yardımlar yapma yolunu seçti ve bu yardımların ulaştırılmasında yine cemaat temsilcilerinin yardımına başvuruldu. Komisyonun görevlileri Buca ahalisine 2.800 kuruş verdi; Bornova ve Sevdiköy'de oluşturulan komisyona ise 32.880 kuruş yardım yapıldı. Bu meblağın 25.600 kuruşu Bornova, Hacılar, Narlıköy, Pınarbaşı köylerine; 7.280 kuruşu ise Sevdiköy'deki muhtaçlara aynı ve nakdi yardım olarak dağıtıldı. Bu yardımların önemli bir kısmı yine İzmir'i terk ederek bu köylere sığınan muhtaç durumda olanlara yönelik olarak gerçekleşti. Toplamda 280.833 kuruş yardım dağıtıldı. Bu faaliyetler kapsamında en büyük yardım 89.600 kuruş ile Rumlara ve Katoliklere yapıldı. Salgının en çok etkilediği İzmir'in Yahudi sakinlerine 64.913; Ermenilere ise 14.400 kuruş yardım yapıldı.⁹¹

İzmir'in Müslüman sakinlerine yönelik yardım faaliyetlerini organize etmek üzere Vali Mehmed Raşid Paşa'nın çabaları ile Müslümanlardan müteşekkil bir komisyon kuruldu. Bu komisyon Vali Muavini Necip Bey, Zaptiye Müdürü Yasin Ağa, Halim Ağa, Mehmed Efendi, Osman Efendi, Hacı Hasan Efendi'den oluşuyordu. Komisyonda görevli hekimler ise Mustafa Bey, Dr. Bory, Dr. Hadjes, Dr. Fabrizzi ve iki sivil hekimdi. Bu komisyon ihtiyaç sahibi olan Müslümanlara aynı ve nakdi yardım ile sağlık hizmeti sağladı. Dr. Chasseaud'ya göre, Avrupalılardan oluşan komisyonun Türkler arasında kimlerin ihtiyaçlı olduğuna dair tam bilgisinin olmamasından dolayı bu komisyonun kurulması Müslümanlara yapılacak yardımlar açısından oldukça gerekti.⁹² Bu komisyon vasıtası ile şehrin Müslüman sakinlerinden 3.200 kişiye, kişi başı 20'şer kuruştan 60.400 kuruş yardım yapılmıştı.⁹³

Salgınla mücadele sürecinden bahseden hekimler bu süreçte İzmir'de Vali Mehmed Raşid Paşa'nın gösterdiği çabadan takdire bahsedilmektedir. Dr. Cricca'ya göre Avrupa'daki önemli şehirlere kıyasla çok daha mütevazî imkanlara sahip olan vali, takdire şayan bir kriz yönetimi ortaya koyarak koleranın etkili olduğu iki ay boyunca şehirde hiçbir karışıklığın ortaya çıkmasına, hatta hırsızlık olaylarının bile vuku bulmasına engel olmuştu.⁹⁴ Dr. Chasseaud'ya göre ise vali, kolera mağdurlarına yönelik yakın bir ilgi

⁹⁰ Chasseaud, "Choléra Étudiés à Smyrne", *GMO*, XIVme Année, No. 6, Septembre 1870, s. 106.

⁹¹ *Rapport General présente dans la séance du 19 Octobre*, Smyrne, 1865, s. 13-14.

⁹² Chasseaud, "Choléra Étudiés à Smyrne", *GMO*, XIVme Année, No. 6, Septembre 1870, s. 90.

⁹³ *Rapport General présente dans la séance du 19 Octobre*, Smyrne 1865, s. 14.

⁹⁴ Cricca, *Choléra à Smyrne en 1865*, s. 24.

göstermişti. Salgının başlangıcından itibaren emrindeki çalışanları teşvik etmek ve cesaretlendirmek için Rum hastanesini ve mortakyasını bizzat ziyaret etmişti. Aynı şekilde beraberindeki hekimler ile Yahudi mahallelerini ziyaret ederek koleranın kurbanlarına maddi yardımlar yapmış ve Yahudi cemaatini teselli etmeye çalışmıştı. Bunun yanında Mehmed Raşid Paşa, özellikle evlerini ve iş yerlerini terk eden şehrin Frenk sakinlerine ait olan yerlere yönelik olarak şehirde bir takım "*sârik ve eşkıya güruhu*"nun ortaya çıktığını ve bunlarla mücadele edebilmek ve şehirde asayiş sağlamaya üzere İstanbul'dan zaptiye askeri talebinde bulunmuştu.⁹⁵ Valinin çabaları sayesinde Büyük Kışla'da gece-gündüz açık bir yardım bürosu kuruldu ve başına İzmir Askeri ve Sivil Hastanesi Hekimi Mustafa Bey getirildi. Hiçbir ayırım olmaksızın tüm İzmir halkına açık olan bu büroda muhtaçlara bedava ilaç dağıtıldı. Bunun yanında, yukarıda da ifade edildiği gibi, şehirdeki kalabalık mahallerin boşaltılması ve şehir dışında çadırlar kurulması ve barakaların inşa edilmesi toplanan yardımlar kadar valinin bu süreçte gösterdiği itina sayesinde mümkün olabilmisti. Bu çerçevede İzmir yakınlarındaki köylerdeki muhtaçlara nakdi yardım yapıldığı gibi kolera hastalarını şehre nakletmeye hizmet edecek bir ambulans hizmeti tesis edildi. İzmir Askeri ve Sivil Hastanesi Hekimi Mustafa Bey ve Garnizon komutanı Mehmed Bey askeri birlikleri koleradan korumak için vali Mehmed Raşid Paşa ile koordineli hareket ederek askeri birlikleri koleraya karşı korumayı başardı. Bu bağlamda alınan tedbirler çerçevesinde kışlaların dışarıyla bağlantısı kesildi. Askerleri bitap düşürecek eğitimleri azaltıldı, askerlerin yıkanmalarını, salatalık ve yeşil sebze yemelerini yasakladı ve son olarak da kışlalarda hijyen tedbirlerine riayet edildi.⁹⁶ Bu tedbirler sayesinde aynı dönemde İstanbul'da etkili olan kolera bahriye ve kara askerlerinin ikamet ettiği kışla ve hastanelerde büyük bir can kaybına neden olurken İzmir garnizonundaki askerler arasında çok az koleradan ölüm olayı oldu. Dr. Chasseaud'nun verdiği bilgilere göre 600 kişinin kalabalık bir şekilde bulunduğu İzmir'deki kışlalarda 70 kolera vakasından sadece 20'si ölümle sonuçlanmıştı ve bu da Dr. Mustafa Bey'in başarısıydı.⁹⁷

⁹⁵ BOA, A. MKT. MHM, 339/16, 8 Ra 1282 (1. 08. 1865).

⁹⁶ Chasseaud, "*Choléra Étudiés à Smyrne*", *GMO*, XIVme Année, No. 6, Septembre 1870, s. 90.

⁹⁷ Chasseaud, "*Choléra Étudiés à Smyrne*", *GMO*, XIVme Année, No. 6, Septembre 1870, s. 112.

5. Salgının İzmir'e Etkisi

İzmir'i dördüncü kez ziyaret eden koleranın şehre olan etkilerine dair yukarıda kullanmış olduğumuz kaynaklar üzerinden yine önemli bilgilere ulaşmak mümkündür. Ancak salgının etkisini göstermek için öncelikle, Dr. Chasseaud'nun yaptığı gibi İzmir'deki önceki kolera salgınların yaptığı tahribat ekseninde kısa bir değerlendirme yapmak gerekmektedir. Şehirde ilk defa 1831'de görülen ve yedi ay kadar etkili olan kolera Dr. Burguieres'nin tahminlerine göre 6.000-7.000 arasında bir kayba neden olmuştu. Beş ay kadar etkili olan ikinci salgın döneminde, yani 1848 salgınında ise 2.000'e yakın bir kayıp söz konusuydu. Kırım Savaşı sırasında görülen kayıplar ise ilk iki salgına göre oldukça düşüktü. İzmir'de salgının görüldüğü altı aya yakın bir zaman zarfında sadece 172 can kaybı olmuştu. Bu bakımdan 1865'te görülen salgının daha önceki salgınlardan belirgin farkları olduğu söylenebilir. Asıl etkisini Temmuz-Ağustos aylarında gösteren kolera aşağıda detayları görüleceği üzere yine 2.000 civarında bir kayba neden oldu. Bu itibarla bu salgının 1848 salgınına benzediği söylenebilir; ancak bu kaybın sadece iki aylık bir sürede ortaya çıkması itibarıyla bu son salgının daha akut bir salgın olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Daha önceki salgınlarda veya imparatorluğun başkenti İstanbul'da da görüldüğü gibi hastalığın bu şekilde kısa sürede hızla yayılmasında öncelikle yetersiz koruyucu sağlık uygulamaları gelmekteydi. İzmir elbette daha önceki salgınlara kıyasla bu salgın döneminde kolera hakkında yeterince tecrübe kazanmıştı; ancak kaynakların da ifade ettiği gibi şehri koruyacak tedbirler yine de yeterli değildi. Özellikle hastalığı İskenderiye'den getiren gemilere karşı uygulanan karantina süresinde görüldüğü gibi karantina İzmir'i korumada hiçbir işe yaramadı; tersine hastalığı İzmir'e taşıyan bir araç halini almıştı. Bu nedenle kolerayı inceleyen hekimler Osmanlı Devleti'nin uygulamış olduğu karantina uygulamalarının yetersizliğine dair pek çok eleştiri yapmışlardı.

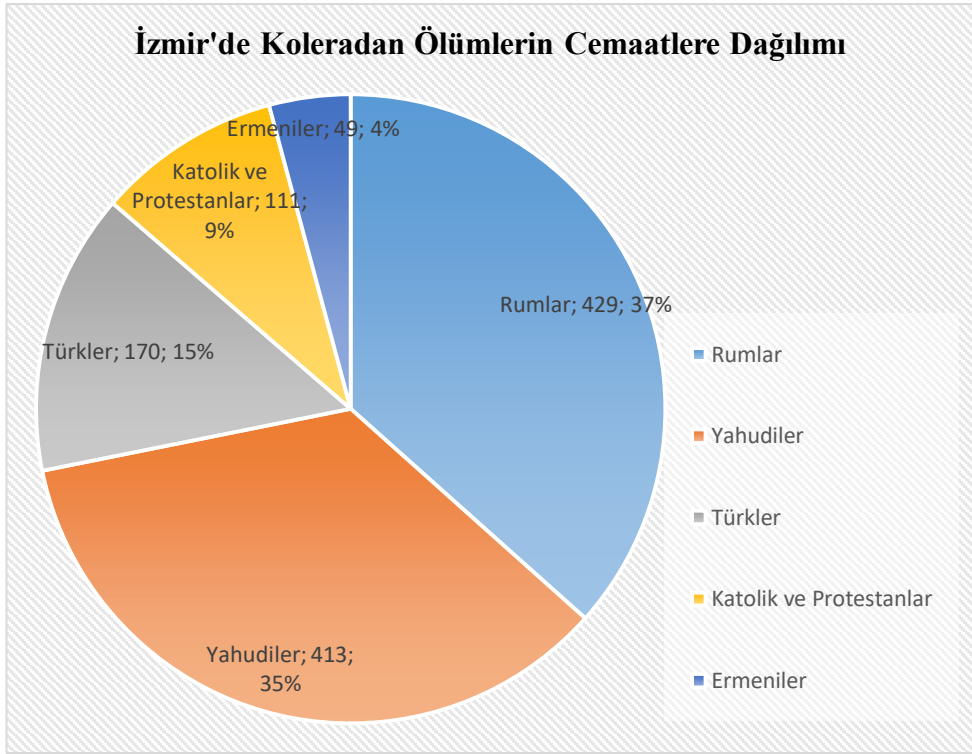
Kolera imparatorluğun diğer önemli merkezlerinde de görüldüğü gibi kalabalık yaşamların olduğu yerlerde daha fazla bir tahribat yapmaktaydı. Bu çerçevede her dönem deniz yolu ile gelen bulaşıcı hastalıklara karşı savunmasız olan İzmir'e 19. yüzyılda musallat olan koleranın şehirde hızla yayılmasını sağlayan araçlar ise öncelikle İzmir'deki yaşam koşulları, sosyal münasebetler; salgın korkusu ile evlerini terk edenlerin başka bir yere göç etmeleri; evlerde, hanlarda kötü koşullar altındaki kalabalık yaşam ve şehirdeki yetersiz hijyen koşullarıydı. Salgınla mücadelede tesis edilen komisyonların çalışmalarında da

görüldüğü gibi İzmir'deki en yoğun faaliyetler yetersiz altyapıya sahip olan mahallelerin hijyen koşullarını iyileştirmek için yapılmıştı. Elbette diyet de hastalığın etkisini arttıran unsurlardandı. Koleranın etkili olduğu temmuz-ağustos aylarında halkın değişen gıda tercihleri kolera gibi bir hastalığın etkisini daha da arttırmaya neden oluyordu. Bu durum İzmir'de de 1865 salgını döneminde de görülmüştü. Bundan dolayı değişik dillere çevrilerek yayınlanan talimatlar vasıtasıyla hastalığın etkisini arttıran sebze-meyve vb. türü gıdaların tüketiminin önüne geçilmeye çalışılmıştı. Bunların yanında, sefalet, yetersiz beslenme, kalabalık yaşam gibi etkenlerin yanında İzmir'deki cemaatlerin farklı yaşam koşulları da koleranın etkisini arttıran unsurlar arasındaydı.

Hastalığın İzmir'e olan etkisini tam olarak gösterecek olan kriter şüphesiz neden olduğu ölümlerdi. Ancak öncelikle ifade etmek gerekir ki İzmir'de bu dönemdeki kayıplara ilişkin kesin bir veri söz konusu değildir. Kolerayı inceleyen hekimlerin de ifade ettiği gibi bu rakamların sadece görevli hekimlerin vermiş olduğu tezkerelerden ortaya çıkması, bunun dışında kalan kolera kurbanlarını içermemesinden dolayı İzmir'deki hekimler bu sayının gerçeğin epey altında olduğunu belirtmekteydiler. Bu çerçevede ilk olarak İzmir Sıhhiye İdaresi'nin verileri üzerinden gitmek gerekirse; bu verilere göre salgında hayatını kaybedenlerin sayısı 1.172'dir.⁹⁸ Bununun cemaatlere dağılımı ise şu şekildeydi:

---

⁹⁸ Chasseaud, "Choléra Étudiés à Smyrne", *GMO*, XIVme Année, No. 6, Septembre 1870, s. 112.

Bu rakamların düşüklüğü üzerinde duran Fransız hekim Chasneaud'ya göre Ermenilerden koleradan gerçek ölüm oranı 49'dan 101'e çıkarılmalıydı. Müslümanlarda ise askeri ve sivil hastanelerde ölenler bu rakama ilave edildiği zaman sayı 500 civarına kadar çıkmaktaydı. Rumlarda ise değişik kiliselerde yapılan araştırmalar bu rakamı 460'a kadar çıkmakta; bu rakama Rum hastanelerinde ölenler de ilave edildiği zaman sayı 607'ye yükselmekteydi. Yahudilerde ise gerçek rakam 550 civarındaydı. Şehirdeki Katolik ve Protestan sakinlerden ise ölenler 175'e yakındı. Bu yeni rakamlara göre Chasseaud İzmir'de koleranın 1.950 civarında bir ölüme neden olduğunu hesaplamaktaydı. Bu ölümlerin İzmir'deki değişik cemaatlere göre oranlarını da veren Chasseaud, salgın nedeniyle İzmir'i terk eden yaklaşık 40.000 kişiyi çıkardıktan sonra geride kalan şehrin 88.000 (28.000 Rum; 42.000 Türk; 5.000 Yahudi; 5.000 Ermeni ve 8.000 Katolik ve Protestan) sakini içinde salgının Türkler arasında % 11,5; Ermeniler arasında %20; Rumlar arasında %21,5; Katolik ve Protestanlar arasında % 22 ve Yahudiler arasında % 110 oranında bir ölüme neden olduğunu hesaplamıştır. Diğer bir hesaplamaya göre tüm şehir nüfusunda

kolera % 22 oranında bir can kaybına neden olmuştu. Bu oran İzmir civarındaki köylerde %5'e kadar düşmekteydi.⁹⁹

Dr. Chasseaud'nun bu rakamı 1.950'ye kadar çıkarmasına karşın Dr. Cricca'ya göre İzmir'deki kayıplar 2.200 civarındaydı (800 Yahudi, 700 Rum, 520 Türk, 100 Katolik, 60 Ermeni ve 20 Protestan). Aynı şekilde, şehirde kalan nüfusa oranladığı zaman ölüm oranını % 22 olarak hesaplayan Dr. Cricca salgının neden bu denli ekili olduğu konusunda da öncelikle diyet meselesini ele alarak bölge halkının mütevazi yaşam koşulları çerçevesinde genellikle meyve ve sebze ağırlıklı beslenme alışkanlığının önemli olduğunu; ancak cemaatler arasında görülen ölüm oranlarındaki farklılığın geleneklerden ve dini pratiklerin ileri geldiğini ifade etmekteydi. Buna göre Dr. Cricca, İzmir'de en çok Yahudilerin, onların arkasından Hıristiyan ve Müslümanlar arasında görülen ölümlerin "ondan en çok korkanlarda" daha fazla etkili olduğu sonucuna varmaktaydı.¹⁰⁰

İzmir'de hastalık döneminde tutulan kayıtlar bu ölümlerin yaklaşık olarak dörtte birlik bir kısmının şehirdeki hastanelerde vuku bulduğunu göstermektedir. Buna göre İzmir'de Rum Hastanesi, Sivil ve Askeri Türk Hastanesi, St. Antoine Hastanesi, Fransız Hastanesi, St. Roch Hastanesi, Ermeni ve İngiliz hastanelerinde 721 kolera vakası görülmüş ve bunların 440'ı ölümlerle sonuçlanmıştı.¹⁰¹ Aşağıdaki tablo ve grafik koleranın İzmir'deki seyrini göstermektedir.

16 Haziran-6 Eylül Arasında İzmir'deki Kolera Kaynaklı Ölümler

Tarih	Ölümler	Tarih	Ölümler	Tarih	Ölümler
16 Haziran	1	22 Temmuz	54	14 Ağustos	37
19 "	1	23 "	43	15 "	38
25 "	1	24 "	58	16 "	40
28 "	1	25 "	52	17 "	23
3 Temmuz	1	26 "	38	18 "	13
4 "	2	27 "	31	19 "	21
5 "	3	28 "	39	20 "	21

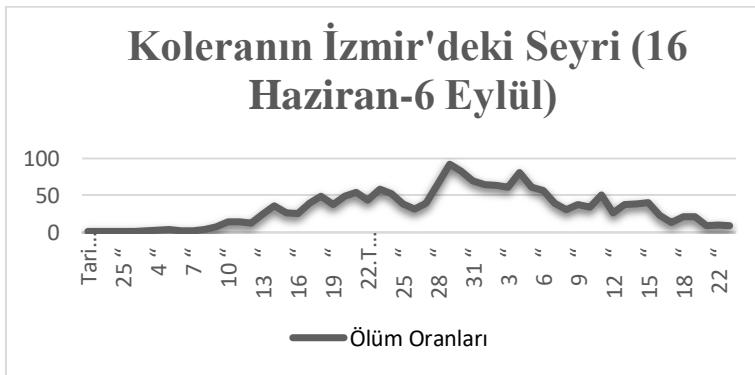
⁹⁹ Chasseaud, "Choléra Étudiés à Smyrne", GMO, XIVme Année, Nr. 7-8, Octobre et Novembre 1870, ss. 113-114.

¹⁰⁰ Cricca, *Choléra à Smyrne en 1865*, s. 26.

¹⁰¹ Chasseaud, "Choléra Étudiés à Smyrne", GMO, XIVme Année, Nr. 7-8, Octobre et Novembre 1870, s. 113.

6 "	4	29 "	66	22 "	9
7 "	2	30 "	92	23 "	10
8 "	2	31 "	82	24 "	9
9 "	4	1 Ağustos	69	25 "	7
10 "	7	2 "	64	26 "	6
11 "	14	3 "	63	27 "	10
12 Temmuz	14	4 "	61	28 "	12
13 "	12	5 "	81	29 "	11
14 "	24	6 "	61	30 "	3
15 "	36	7 "	56	31 "	8
16 "	26	8 "	39	1 Eylül	4
17 "	25	9 "	30	2 "	4
18 "	39	10 "	37	3 "	5
19 "	49	11 "	34	4 "	6
20 "	37	12 "	50	5 "	2
21 "	49	13 "	26	6 "	1

Bu verilere göre salgın İzmir’de yükselme ve gerileme evresi olarak iki ana evre ortaya çıkmıştı. Haziran’dan başlayan münferit ölümler 30 Temmuz’a kadar artış eğimini göstermiş, bu dönemden sonra gerileme evresinde bildirilen ölüm oranları düzenli olarak azalmaya başlamıştı.

Yukarıda da görüldüğü gibi, İzmir’de ilk kolera vakaları ile hastalığın İzmir’de olduğunun resmi makamlar tarafından açıklanması arasındaki 10

günden fazla süre İzmir'deki endişeden ileri gelmişti. Ancak İzmir halkı kolera kaynaklı ölümlerin devam etmesinden dolayı endişelenmeye ve hekimlerin yardımına başvurmaya başladı. Ne var ki bu süreçte kolera'nın şehirde olduğunu belirten hekimler de şehirde bazı kesimlerin hedef tahtası haline gelmişti. Bazı hekimler şehirde ayaktakımı tarafından hakarete uğrarken sebze, meyve ve balık satıcıları müşterilerini kaybettiklerinden dolayı hekimleri tehdit etmeye başlamıştı. 28 Haziran'da Aya Katerina mahallesinde bir kolera vakasının ortaya çıkması ve hastanın hayatını kaybetmesi üzerine yine şehirdeki hekimlere karşı hoşnutsuzluk belirtileri daha da arttı. Hatta İzmir'de yayınlanan *L'Impartial* gazetesi bile 28 Haziran'da koleradın ölen kadının hastalığını başka bir hastalığa bağlamakta ve karantinada ortaya çıkan vakaların münferit vakalar olarak şehre yayılmadığına dair bilgiler vermekteydi.¹⁰²

Kolera'nın şehirde olduğu ilan edildikten sonra, İzmir halkı geleneksel bir refleksi tekrar göstermeye başladı. 18. yüzyıldaki veba salgınlarında da görüldüğü gibi İzmir'den kitlesel bir göç hareketi başladı. İzmir'de büyük bir yıkım yapan vebanın etkini ortaya koyan göstergelerden biri de salgının etkisinden kurtulmak isteyen şehir sakinlerinin şehirden kaçışıydı. Bu kaçış salgının etkisini göstermeye başladığı mayıs-haziran ayında başlar ve salgın etkisini yitirene kadar şehirden ayılan İzmirli şehirli şehre dönmezlerdi.¹⁰³ 1812'ye kadar vebadan kaynaklanan bu 1831'de başlayan kolera salgınlarında da tekrar edilmeye başlandı. Bu çerçevede 1848 salgınında 40-50 bin arasında İzmirli kolera salgınının neden olduğu korkudan dolayı şehri terk etmişti.¹⁰⁴ İzmir'de Vali Raşid Paşa'nın da ifade ettiği gibi "*buralarda zuhur eden bu misülli hastalıklardan İzmir ahalisi ziyadesiyle musab oldukları için*" 1865'te şehirde yeniden ortaya çıkan kolera karşısında yine şehri terk etmeye başlamışlardı.¹⁰⁵ Salgın sırasında yetkililerin ihtiyat çağrısına rağmen İzmir halkı eskisi gibi "*en iyi çözümün kolera'nın görüldüğü İzmir'i terk etmek*" olduğunu düşünerek şehirden ayrılma hazırlıkları yapmaya başladı. Mesela Aya Dimitri Mahallesi'ndeki Katırcıoğlu Sokak'ta İskenderiye'den gelen bir sakinin koleradın dolayı ölmesi üzerine üç dört hane hariç tüm sokak sakinleri evlerini terk etmişti.¹⁰⁶ Bu süreçte İzmir'in özellikle gayrimüslim ve Frenk sakinleri işlerini güçlerini terk ederek şehirden ayrılmışlardı. Bunlardan Avrupa'ya, bazıları Adalara gitti; büyük bir

¹⁰² Chasseaud, "*Choléra Étudiés à Smyrne*", *GMO*, XIVme Année, Nr. 4-5, Juillet-Aout 1870, ss. 67-69.

¹⁰³ Panzac, *a.g.e.*, ss. 165-166.

¹⁰⁴ Burguieres, *Choléra morbus observé a Smyrne*, s. 35.

¹⁰⁵ BOA, A. MKT. MHM, 339/16, 8 Ra 1282 (1. 08. 1865).

¹⁰⁶ Chasseaud, "*Choléra Étudiés à Smyrne*", *GMO*, XIVme Année, Nr. 4-5, Juillet-Aout 1870, ss. 67-69.

kısmı da çevredeki köylere sığındı. Birkaç gün içinde İzmir'in nüfusunun dörtte birinden fazlası şehri terk etti.¹⁰⁷ Dr. Cricca'ya göre şehri terk edenlerin sayısı nerdeyse tüm İzmir nüfusunun yarısına tekabül etmekteydi. İzmir'deki cemaatler içinde ise en trajik kitlesel göç şehrin Yahudi sakinleri arasında görülmüştü. Bu göç hadisesinde en trajik koşullar İzmir'in Yahudi sakinleri arasında ortaya çıkmıştı. Yahudiler arasında görülen yüksek ölüm oranlarının neden olduğu panik Yahudilerin büyük bir kısmının Pınarbaşı, Birunabad, Sevdiköy ve Kemalapaşa'ya; hatta daha iç kısımlara doğru göç etmesine neden oldu. Ne var ki Yahudilerin dramı kalabalık olarak biriktikleri kamp yerlerinde de devam etmişti.¹⁰⁸

Salgının İzmir'in iktisadi hayatına olumsuz bir etki yarattığını tahmin etmek zor değildir. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çok önemli bir ekonomik büyüme geçiren İzmir, Osmanlı Devleti'nin batıyla olan ticaretinin en önemli limanı haline gelmişti. Özellikle pamuğun İzmir'den ihraç edilen mallar arasında önemli bir yer edinmesiyle, İzmir, Osmanlı Devleti'nin en büyük ihracat limanı haline gelmişti. Bu süreçte 1860'lı yıllarda Amerika İç Savaşı'nın ortaya çıkardığı koşullar nedeniyle İzmir, bölgede üretilen pamuğun ihracatı ile küresel piyasaların pamuk talebini karşılamış ve önemli bir gelişme göstermişti. Ancak savaşın sona ermesi ile Amerika'nın tekrar pamuk üretimine başlaması İzmir'den olan talebi hissedilir oranda azaltmış, bu da İzmir'in iktisadi yapısında hissedilir bir etki yapmıştı.¹⁰⁹ İzmir'deki bu ticaret hacminin azalmasıyla beraber önemli bir miktar sermaye yurt dışına kaymış bu da İzmir'de hissedilir bir mali etki yapmıştı. Ticari yaşama bağlı olan imalat sektöründeki pek çok çalışan da bu krizin etkisini hissetmişti.¹¹⁰ Tüm bu olumsuzluklara bir de kolera eklenince İzmir'deki koşullar daha da kötüleşmiş ve işsizlik artmıştı. Salgının neden olduğu panik havası ile İzmir'de dükkânlar kapanmış, çarşılar terk edilmiş, şehir boşalmış, ticaret nerdeyse durmuş ve şehirde büyük bir yıkım hâkim olmuştu.¹¹¹ İşsiz kalan pek çok çalışan salgının şiddetli olduğu dönemlerde açlık tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştı. Şehirdeki işlerin bu şekilde kötü olduğu bir ortamda bölge ekonomisi için önemli bir iş kolu olan incir toplama işinin başlaması da kolera etkisiyle daha kötü sonuçlar doğuracağı endişesiyle yardım komisyonu bazı girişimlerde bulundu. Ticaretin

¹⁰⁷ *Rapport General présente dans la séance du 19 Octobre, Smyrne 1865, s. 2.*

¹⁰⁸ Chasseaud, "Choléra Étudiés à Smyrne", *GMO, XIVme Année, Nr. 4-5, Juillet-Aout 1870, s. 69.*

¹⁰⁹ Fatih Damlıbağ, "Bati Anadolu'da İhracat İçin Pamuk Üretimi (1860-1870)." *Conference Journal of Social Policy / Sosyal Siyaset Konferanslar Dergisi*, 60 (2011), ss. 457-462.

¹¹⁰ *Rapport General présente dans la séance du 19 Octobre, Smyrne 1865, s. 2.*

¹¹¹ Cricca, *Choléra à Smyrne en 1865, s. 24.*

devam ettirilmesi ve çalışma hayatının sürmesi için bazı hijyen talimatları yayınladı. Bu talimatlar çalışanlar, çalışma saatleri ve iş yerleri ile ilgili tedbirler içermekteydi.¹¹²

Sonuç

Yüzyıllardan beri devam eden ve genellikle kaynağı ticaret yolları vasıtasıyla Anadolu içleri olan veba salgınlarının pençesinde pek çok kayıp veren İzmir 19. yüzyılda bu kez küresel bir tehdit haline gelen ancak bu kez şehre deniz yolu ile girmeye başlayan kolera salgınlarına maruz kalmaya başlamıştır. Konumu itibarıyla her zaman canlı bir ticaret yaşamına sahip olan şehir bu yolla salgın hastalıkların da uğrak yeri olmuştur. Her ne kadar vebanın neden olduğu ölümlere ilişkin veriler tahmini rakamlara dayansa da özellikle 18. yüzyıldaki veba salgınları ile mukayese edildiğinde koleranın 19. yüzyılda neden olduğu ölümler oldukça düşük olmuştur. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın ilk yarısında salgın hastalıklar ile olan mücadelesinde otaya koyduğu kurumsallaşma başta hasatlıklardan kaynaklanan ölümleri azaltmak üzere hastalıkların etkilerini anlamamız açısından daha doğru bilgiler elde edilmesine de imkân tanımaktadır. Bu şekilde imparatorluğun diğer şehirleri gibi İzmir'in kayıplarını da daha gerçekçi rakamlar ile tespit etmek mümkün olmaktadır.

İzmir'de 1865 kolera salgınının etkisini tam olarak anlayabilmemize yardım edecek veriler salgını inceleyen hekimlerin salgın dönemlerinde müşahade ettikleri ve derledikleri bilgilerden hareketle salgın sonrasında yazıkları incelemelerdi. Bu veriler üzerinden salgının ortaya çıkışını, ilerleyişini ve etkilerini ayrıntılı olarak görmek ve gerek daha önceki gerekse de daha sonraki salgınlar ile mukayeseli değerlendirmeler yapmak mümkün hale gelmektedir. Bunlardan hareketle 1865 salgınında en çok kurban verenler İzmir'in Yahudi sakinleriydi. Onları ise Rumlar, Katolikler, Protestanlar ve Ermeniler takip etmekteydi. Ölüm sayıları yüksek olsa da İzmir'de nüfusa oranla en az kayıp verenler ise Türkler olmuştu. Bu manzaranın oluşmasında elbette İzmir'deki cemaatlerin gelenekleri ve dini pratikleri de etkiliydi. Mesela, 1848 salgınında, salgın döneminde rast gelen Ramazan ölümlerinin en çok Türkler arasında ortaya çıkmasına neden olmuş iken 1865'te ilk sırada İzmir'in Yahudi

---

¹¹² *GMO*, XIVme Année, Nr. 7-8, Octobre et Novembre 1870, s. 103-104.

sakinleri yer almıştı.¹¹³ Bunların yanı sıra ölümlerde etkili olan bir diğer etken İzmir'in değişmeyen, kendisine has koşullarıydı. Şehre gelen yabancıların da özellikle kaydettiği İzmir'in dar ve pis sokakları ile ifade edilen kötü yaşam koşulları halk sağlığını belirleyen en önemli etken olduğu için koleranın yıkıcılığını da belirlemekteydi. 1845 ve 1859 yangınlarından sonra Ermeni ve Rum mahallelerinde bazı yerler yeniden daha iyi koşullarda inşa edilse de Yahudi ve Rumlarla meskûn Aya Yorgi mahalleleri şehir hijyeni açısından çok yetersizdi. Bunun gibi İzmir'in yetersiz altyapısı, sağlıksız ortamları ve cemaatlerin farklı yaşam koşulları, hanlarda ve evlerde kalabalık yaşam, sefalet ve yetersiz beslenme gibi unsurlar ile birleşince salgın hastalıklar şehirde çok hızla yayılabiliyor ve bu ortamlarda önemli oranda can kayıplarına neden olabiliyordu. Elbette bu etkenlere hekimlerin ifadesiyle *"sadece hastalık döneminde hijyen tedbirlerine sarılan İzmirililerin"* tutumları da ilave edilmeliydi.

1865 yılında etkili olan kolera salgını ile mücadelede yeni bazı uygulamaların da görüldüğü bir dönem oldu. Bu dönemde ilk defa İstanbul'da gördüğümüz kolera ile kurumsal mücadele kapsamında İzmir'de de şehirdeki her kurumun işbirliği ile ortaya çıkan Sıhhiye ve Yardım Komisyonu tesis edildi. Elbette bu işbirliğinde Vali Mehmed Raşid Paşa'nın payı büyüktü. Bundan dolayı vali, salgın süresince gösterdiği iyi yönetimden dolayı Mecidiye nişanı ile taltif edilmişti.¹¹⁴

Komisyonun faaliyetlerini değerlendirmek üzere 19 Ekim 1865'teki son toplantısına bizzat katılan vali, burada *"koleranın İzmir'de yıkım yapmaya başlamasından itibaren salgınla mücadelede ilk işinin bilim adamları ve fedakâr kimseler ile işbirliği yapmak"* olduğunu belirtmişti. Valinin de ifade ettiği gibi tesis edilen bu *"kriz yönetim birimleri"* nin bir ayağını yerel idare çekerken diğer ayağını da şehirdeki yabancı konsolosluk temsilcileri ve daha da önemlisi İzmir'deki değişik hastanelerde görev yapan hekimler oluşturmaktaydı. Komisyon, cemaatlerin temsilcilerinin de katılımı ile İzmir'in tüm sakinlerini ihtiva eden bir yapıya kavuşmuştu. Bu itibarla bu toplantıda da ifade edildiği gibi *"farklı dinler, farklı milletler ve farklı fikirlerden"* kişilerden oluşmasına karşın *"komisyonun yegâne amacı olan yardım faaliyetleri tüm bu farklılıkların önünde"* yer almaktaydı. Sıhhiye ve Yardım Komisyonu'nun başını çektiği bu işbirliği ve şehirdeki hekimlerin aktif katılımı ile İzmir'de salgın süresince gerek kolera kurbanlarına

¹¹³ GMO, XIVme Année, Nr. 7-8, Octobre et Novembre 1870, s. 116.

¹¹⁴ BOA, A. MKT.MHM, 343/45, 8 Ca 1282 (7. 10. 1865); BOA, İ. DH. 541/37608, 6 Ca. 1282 (27 Eylül 1865).

gerekse de hastalığın ortaya çıkardığı koşullardan etkilenenlere yönelik yardımlar yapılmıştır. İngiltere'ye kadar uzanan bu yardım kampanyası sonucunda 486.000 kuruş gibi oldukça yüksek para toplanmış ve bu paranın 446.000 kuruşu gerek aynı gerekse de nakdi olarak İzmir ve çevresindeki muhtaçlara dağıtılmıştı.

Gerek Sıhhiye ve Yardım Komisyonu gerekse de ona bağlı olarak kurulan alt komisyonların çalışmaları ve görevli hekimlerin işbirliği ile İzmir'de salgın süreci yönetilmeye çalışılmış ve halk sağlığını koruyucu pek çok tedbir alınmıştı. Bu faaliyetler şehir içinde halk sağlığını tehdit eden yerlerin temizlenmesi, dezenfeksiyon uygulamaları, halka bedava ilaç ve gıda dağıtımı, kalabalık mekânların tahliyesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında diğer bir kalıcı tedbir ise şehir içi mezarlıklara yönelik defin yasağıdır. Kolera salgını ile mücadelede acil bir şekilde uygulanan bu tedbirler imparatorluğun diğer önemli şehirlerinde de olduğu gibi İzmir'de de zamanla halk sağlığına yönelik tedbirlerin de alınmasına ön ayak olmuştur. Bunların yanında İzmir'deki karantina idaresi ve değişik cemaatlere ait hastanelerin yanında salgınla topyekûn mücadele kapsamında pek çok kesimin ortak bir komisyon çerçevesinde bir araya gelmesi ve çalışmalarını hekimlerin tavsiyeleri doğrultusunda yürütmesi uygulaması daha sonraki salgın dönemleri için iyi bir tecrübe ortaya çıkarmıştır.

KAYNAKÇA

I.Arşiv Kaynakları

A.Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA)

Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Odası Belgeleri (A. MKT. MHM) 336/98; 337/33;336/98; 338/49; 338/39; 336/99; 337/33; 339/16; 339/16;343/45.

Mevlis-i Vâla (MVL): 712/13.

İrade Dâhiliye (İ. DH.): 541/37608.

II.Sürelî Yayınlar

Gazette Medicale de Constantinople

Gazette Médicale d'Orient

III. Kitaplar

AYAR, Mesut, *Osmanlı Devleti'nde Kolera: İstanbul Örneği (1892-1895)*, Kitabevi, İstanbul, 2007.

BEYRU, Rauf 19. Yüzyıl'da İzmir'de Sağlık Sorunları ve Yaşam, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2005.

BURGUIÈRES, E., *Etudes sur le choléra morbus observé a Smyrne : Sa marche, ses causes et son traitement : Rapport adressé a M. le Ministre du Commerce, J.B Bailliere, Paris, 1849.*

CRICCA, A. *L'homoeopathie en présence du choléra à Smyrne en 1865, Paris, 1866.*

Comité d'hygiène et de secours, Rapport General présente dans la séance du 19 Octobre, Smyrne, 1865.

FAROQHI, Suraiya, "Krizler ve Değişim 1590-1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, c. II, Çev. Süphan Andıç, ed. H. İnalçık-D. Quataert, Eren Yayınevi, İstanbul, 2004, ss. 545-759.

KARAYAMAN, Mehmet, *İzmir'de Sağlık (1920-1938)*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2005.

KILIÇ, Orhan, *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar*, Elazığ, 2004.

MACNAMARA, Nottidge Charles, *A History of Asiatic Cholera*, Macmillan, London, 1876.

McNeill, William Hardy, *Plaques and Peoples*, Anchor Press, New York, 1976.

MONNERET, Jules Auguste Edouard, *Lettre sur le Choléra-Morbus en Orient et dans le nord de l'Europe*, Extrait de Gazette médicale de Paris, E. Thunot, Paris, 1848.

NIKIFORUK, Andrew, *Mahşerin Dördüncü Atlısı, Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, Çev. Selahattin Erkanlı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

ÖZDEMİR, Hikmet, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, TTK, Ankara, 2005.

PANZAC, Daniel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, Çev. Serap Yılmaz, Tarih Vakfı yurt Yayınları, İstanbul, 1997.

- SARIYILDIZ, Gülden, *Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996.
- VARLIK, Nükhet, *Akdeniz Dünyasında ve Osmanlılarda Veba, 1347-1600*, çev. Hazal Yalın, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2017.
- VARLIK, Nükhet, *Disease and Empire: A History of Plague Epidemics in the Early Modern Ottoman Empire (1453-1600)*, Doktora Tezi, The University of Chicago, Chicago, 2008.
- VERROLLOT, M. P., *Du Choléra-morbus en 1845, 1846 et 1847, avec une carte indiquant sa marche pendant ces trois années*, Imprimerie de Journal de Constantinople, Constantinople, 1849.
- VERROLLOT, Marie-Pierre, *İstanbul'da Kolera:1848 Salgını Üzerine Bir İnceleme*, Çeviri ve Editör: Özgür Yılmaz, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2019.
- YILDIRIM, Nuran "Salgın Afetlerinde İstanbul", *Afetlerin Gölgesinde İstanbul*, Ed. Said Öztürk, İstanbul Kültür AŞ, İstanbul, 2010, ss. 109-184.

IV.Makaleler

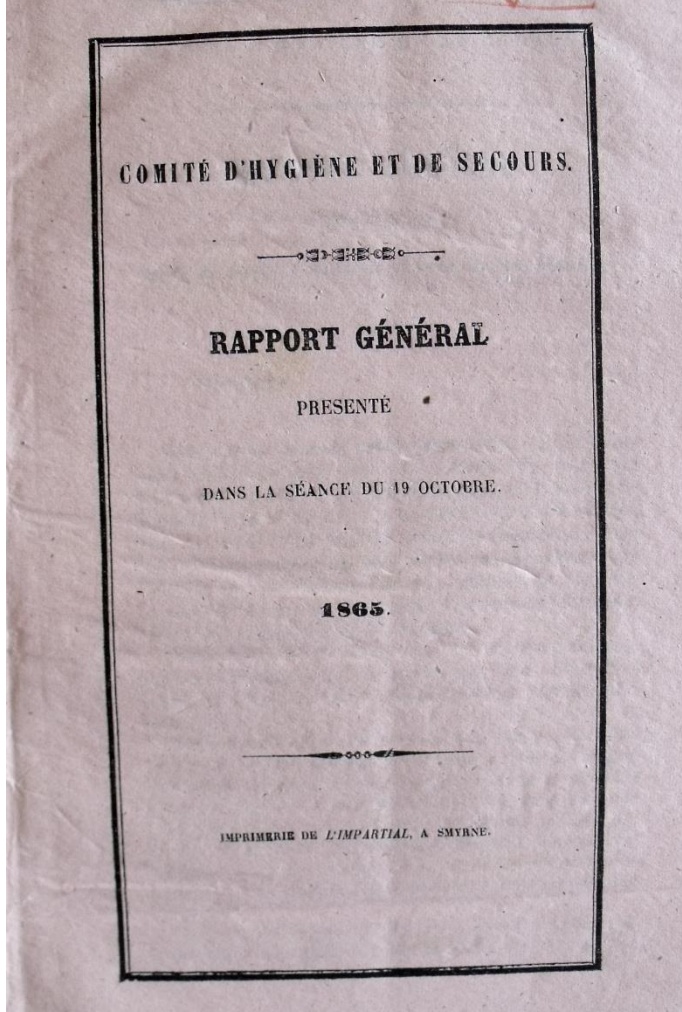
- AYAR, Mesut Ayar-Yunus Kılıç, "Osmanlı'da Vebanın Sona Erişine Dair Bir Değerlendirme", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 17 (2017), ss. 163-181.
- AYAR, Mesut, "1900 İzmir ve 1901 İstanbul Salgınları Bağlamında Vebanın XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Devam Eden Etkisi", *History Studies*, 3 (2010), ss. 175-188.
- BÖKE, Pelin, "İzmir Karantina Teşkilatının Kuruluşu ve Faaliyetleri (1840-1900)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 8 (2009), ss. 137-159.
- BRIGGS, Asa, "Cholera and Society in the Nineteenth Century", *Past & Present*, 19 (1961), ss. 76-96.
- ÇELEBİ, Mevlüt, "İzmir San Antonio Katolik Hastanesi", *İzmir'in Sağlık Tarihi Kongresi 1-3 Aralık 2005, Bildiriler*, Ed. Eren Akçiçek - Onur Kınılı, Ege Ün. Ege Ün. Ege Ün. Tıp Fak. ve İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, İzmir 2009, s. 176-190.
- DAMLIBAĞ, Fatih, "Batı Anadolu'da İhracat İçin Pamuk Üretimi (1860-1870)." *Conference Journal of Social Policy / Sosyal Siyaset Konferanslar Dergisi*, 60 (2011), ss. 433-471.
- GÜL, Abdülkadir, "XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 41(2009), ss. 239-270.
- KARAYAMAN, Mehmet, "İzmir İngiliz Askeri Hastanesi (1855)", *Prof. Dr. Necmi Ülker'e Armağan*, Haz. N. N. Kara vd. İzmir 2008, s. 251-262.
- KOLOĞLU, Orhan, "XIX. Yüzyılda Hac Yoluyla Koleranın Yayılması ve Hanikin Karantina Doktorunun Anıları", *III. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, TTK, Ankara, 1999, ss. 61-67.
- KUNERALP, Sinan, "Osmanlı Yönetimindeki (1831-1911) Hicaz'da Hac ve Kolera", (Çev. Münir Atalar), *OTAM*, 7 (1996), ss. 497-511.

- POLLİTZER, Robert, "Cholera Studies", *Bulletin of the World Health Organization*, X/ 3 (1954), ss. 421-461.
- MENEKŞE, Metin, "İzmir'de Kolera Salgını ve Etkileri (1893)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 39 (2020), ss.385-433.
- SARIYILDIZ, Gülden, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolera Salgını", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Âfetler ve Deprem Semineri Bildiriler (22-23 Mayıs 2000)*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2002, ss.309-318.
- SERÇE, Erkan, "İzmir Belediyesi ve Kamu Sağlığı", *İzmir'in Sağlık Tarihi Kongresi 1-3 Aralık 2005*, Bildiriler, Ed. Eren Akçiçek - Onur Kınılı, Ege Ün. Ege Ün. Ege Ün. Tıp Fak. ve İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, İzmir 2009, s. 253.
- YETKİN, Sabri, "İzmir'de Veba Salgını (Mayıs Ağustos 1900)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1(1993), ss.371-385.
- YILMAZ, Özgür, "1847-1848 Kolera Salgını ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, VI/1 (2017), ss. 23-55.
- YILMAZÇELİK, İbrahim "The Natural Catastrophes Between 18th And 19th Centuries in the Ottoman Empire in Anatolia", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 4 (2018), ss. 8-37.

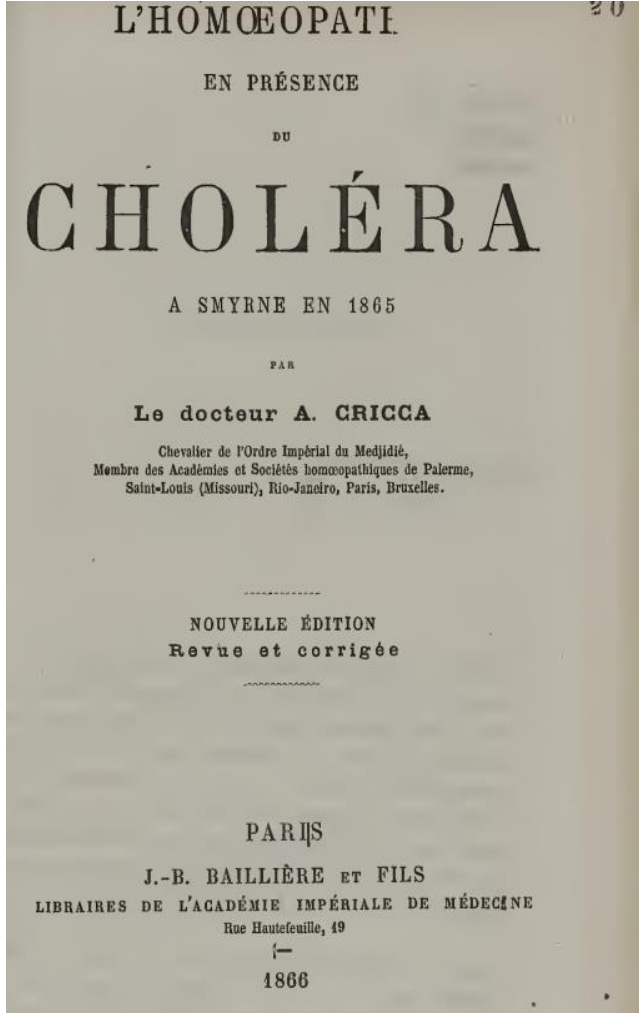

EKLER

Ek1: Sıhhiye ve Yardım Komisyonu'nun Raporu

Ek 2: Dr. Cricca'nın Eseri

Ek3: Dr. Chasseaud'nun Çalışmasının Yayınlandığı Gazette Médicale d'Orient

